

MICHAŁ KOKOWSKI*

Perspektywy badań kopernikańskich a odmienne tradycje metodologiczne w 550. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika

Perspectives on Copernican research vs. differing methodological traditions on the 550th anniversary of Nicolaus Copernicus' birth

Streszczenie: W artykule przedstawiamy perspektywy badań kopernikańskich, jakie rysują się w 550. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika. Perspektywy te są zależne od odmiennych tradycji metodologicznych przyjmowanych przez badaczy. Wyróżnione zostały cztery takie tradycje: „historia jest dyskursem władzy”, „historia/badania historyczne”, „historia pamięci/badania historii pamięci”, „krytyka historyczna historii pamięci/badania historii pamięci”.

Ważną rolę w tych badaniach odgrywają poszukiwania nowych źródeł historycznych, pogłębienie interpretacji dzięki zastosowaniu bogatszych hermeneutyk badawczych oraz usuwanie mitów historiograficznych.

Słowa kluczowe: badania kopernikańskie, tradycje metodologiczne, źródła historyczne, interpretacje, hermeneutyki badawcze, mity kopernikańskie

* Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, michal.kokowski@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5389-9051.

Abstract: The article presents the prospects for Copernican research on the 550th anniversary of the birth of Nicolaus Copernicus. These perspectives depend on the different methodological traditions adopted by researchers. Four such traditions have been distinguished: “history is the discourse of power”, “history/historical research”, “history of memory/research on the history of memory”, “historical criticism of the history of memory/research on the history of memory”.

An important role in this research is played by the search for new historical sources, deepening interpretations thanks to the use of richer research hermeneutics, and removing historiographic myths.

Keywords: Copernican research, methodological traditions, historical sources, interpretations, research hermeneutics, Copernican myths

1. Kwestie terminologiczne

Zgodnie ze słownikową definicją termin „perspektywa” ma cztery zasadnicze znaczenia: a) rozległy widok; b) to, co się daje przewidywać w przyszłości; c) odległość w czasie umożliwiającą właściwą ocenę zdarzeń; d) punkt widzenia, z jakiego coś jest przedstawiane lub oceniane.

Wszystkie te znaczenia zostaną odniesione do problematyki badań kopernikańskich, pisanych małą literą, na oznaczenie zarówno badań dotyczących bezpośrednio postaci i dokonań Kopernika (i wtedy pisanych wielką literą), jak i do innych postaci, będących jego zwolennikami lub przeciwnikami, oraz ich dokonań.

2. Przeszłe zdarzenia a główne rodzaje pamięci

Przeszłe zdarzenia mogą być przedmiotem refleksji intelektualnej, jeśli tylko są w jakiś sposób **pamiętane** przez świadków zdarzeń i ich potomków oraz inne osoby lub **utrwalone na jakimś materialnym nośniku**, np. na papierze, fotografii, filmie itp.

Istnieją różne rodzaje pamięci: „pamięć indywidualna”¹, „pamięć autobiograficzna”², „pamięć komunikacyjna lub komunikatywna”³, „pamięć kulturowa” lub „pamięć zbiorowa”⁴ oraz „pamięć historyczna”⁵. Ponieważ każda z tych pamięci może być dobra lub zła (zafałszowana)⁶, podlega racjonalnej krytycznej ocenie i sprawdzeniu jej rzetelności.

3. Kody informacyjne i hermeneutyka badawcza

Aktualne i minione zdarzenia to pewnego rodzaju kody informacyjne. Poznawanie świata aktualnych i minionych zdarzeń polega na pewnego rodzaju łamaniu, odczytywaniu takich kodów informacyjnych.

Przez hermeneutykę używaną przez badacza albo hermeneutykę badawczą rozumiemy ogół środków interpretacyjnych stosowanych w procesie rozumienia jakiegokolwiek przypadku, np. tekstu naukowego, zdarzenia historycznego. Nasze rozumienie polega zawsze na dekodowaniu pewnego rodzaju informacji zawartej w danym kodzie informacyjnym⁷.

¹ T. Maruszewski, *Pamięć indywidualna*, w: *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa 2014, s. 330.

² M. Menz, *Pamięć historyczna*, w: ibidem, s. 330.

³ „Pamięć komunikacyjna lub komunikatywna” „oznacza wyobrażenia o przeszłości przekazywane z pokolenia na pokolenie przeważnie w obrębie rodziny”; długość trwania tej pamięci: 80–100 lat; zob. M. Saryusz-Wolska, *Pamięć komunikacyjna*, w: *Modi memorandi...*, s. 335.

⁴ „Pamięć kulturowa” lub „pamięć zbiorowa” powstaje na skutek materialnego lub rytualnego utrwalenia wybranych przekazów „pamięci komunikacyjnej”; zob. M. Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris 1950; idem, *Das kollektive Gedächtnis*, Frankfurt am Main 1985; idem, *On collective memory*, ed. L. A. Coser, Chicago–London 1992; *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków 2009; eadem, *Pamięć kulturowa*, w: *Modi memorandi...*, s. 337.

⁵ „Pamięć historyczna” to rodzaj pamięci kulturowej/zbiorowej; zob. M. Menz, op. cit.

⁶ M. Bilewicz, A. Stefaniak, *Pamięć fałszywa*, w: *Modi memorandi...*, s. 324–325; <https://cbh.pan.pl/pl/pamiec-falszywa> (dostęp: 9.07.2024).

⁷ M. Kokowski, *Thomas S. Kuhn (1922–1996) a zagadnienie rewolucji kopernikowskiej*, „Studia Copernicana”, t. 39, Warszawa 2001, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=41760> (dostęp: 9.07.2024), s. 6–9.

Badacz jest całkowicie wolny w wyborze hermeneutyki badawczej, ale ten wybór jest podporządkowany fundamentalnemu celowi: osiągnięciu coraz lepszego, coraz głębszego zrozumienia badanego przypadku.

Przyjęta hermeneutyka badań z góry determinuje strukturę i charakter wyników badań, dlatego powinna być dobierana adekwatnie do analizowanego problemu.

Każda hermeneutyka badawcza – nawet najlepsza, bardzo dobrze zorganizowana i bogata – może po pewnym czasie „skostnieć” i ulec ideologizacji.

Dzieje się tak z dwóch powodów: albo przez własne ograniczenia intelektualne badacza, albo przez zewnętrzne ograniczenia polityczne, kiedy „jakaś siła przewodnia narodu” czyni z takiej hermeneutyki narzędzie, które ostatecznie rozwiązuje pewne globalne problemy, i aby potwierdzić swe nieomyślne decyzje, korzysta z przemocy duchowej i fizycznej.

4. Hermeneutyka badawcza i historycy nauki

Jako historycy nauki mówimy o ludziach i instytucjach, miejscach, datach, bytach lub *quasi*-bytach, ideach, teoriach, instrumentach pomiarowych itd. Poszukujemy rozumienia rozwoju nauk, rozważając wielowymiarową przestrzeń, której współrzędnymi są m.in. „człowiek – przestrzeń – czas – idea – instrument pomiarowy”, i używając triady „geneza – treść – recepcja” idei, teorii itd.

Badanie naukowe z zakresu historii nauki jest oparte na rozumieniu historycznych źródeł w świetle wybranej hermeneutyki badawczej.

Taka hermeneutyka obejmuje: a) dotychczasową wiedzę historyczną badanego przypadku; b) metody historyczne i wiedzę z historii różnych nauk; c) metody i wiedzę z zakresu innych dyscyplin badawczych (lingwistyka, historia filozofii i religii, filozofia nauki, socjologia wiedzy naukowej [w pewnym stopniu = naukoznawstwo]).

5. Cztery odmienne tradycje metodologiczne

Wyróżniam cztery odmienne tradycje metodologiczne:

1. **„Historia jest dyskursem władzy”**⁸: zwolennicy tej wizji uprawiania historii traktują historię/badania historyczne utylitarnie jako narzędzie służące do kierowania społeczeństwem. Dyskurs ten można rozwijać zgodnie lub niezgodnie z rzetelną wiedzą historyczną.
2. **Historia/badania historyczne**: badacze wyznają wiarę w istnienie faktów obiektywnych i prawdy historycznej oraz elitaryzm interpretacji/rekonstrukcji (są mocniejsze lub słabsze, bardziej lub mniej prawdopodobne interpretacje/rekonstrukcje), są skupieni na krytyce źródeł, ustalaniu i krytyce faktów historycznych, pogłębianiu narracji, pogłębianiu interpretacji oraz krytyce mitów historycznych/historiograficznych.
3. **Historia pamięci/badania historii pamięci**: analizowana jest pamięć kulturowa/zbiorowa, czyli wyobrażenia o przeszłości danej grupy i miejsca (bastiony) pamięci (zbiorowej) (Pierre’a Nory)⁹; pomija się analizę

⁸ M. Foucault, *Wykład z 28 stycznia 1976*, w: idem, *Trzeba bronić społeczeństwa. Wykłady z Collège de France, 1976*, tłum. M. Kowalska, Warszawa 1998, s. 74; cyt. za: E. Domańska, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań 2006, s. 15; http://otworzksiazke.pl/images/ksiazki/historie_niekonwencjonalne/historie_niekonwencjonalne.pdf (dostęp: 9.07.2024).

⁹ Zacytujmy niektóre fragmenty refleksji Pierre’a Nory na temat historii i pamięci: „[...] nie chodzi ani o wskrzeszanie [historii Francji], ani o rekonstrukcję, ani też o reprezentację, ale o odpominanie [*remémoration*]. Pamięć, to znaczy nie wspomnienie, lecz ogólne gospodarowanie i zarządzanie przeszłością w teraźniejszości [zawsze dla jakichś celów politycznych]. Historia Francji, owszem, ale historia drugiego stopnia” (P. Nora, *Przedmowa. Jak pisać historię Francji*, w: *Les lieux de mémoire*, t. 3: *Les France – Conflits et partages*, 1993; idem, *Między pamięcią a historią. Wybór tekstów*, wstęp K. Pomian, wybór, wprowadzenie i tłum. J. M. Kłoczowski, Gdańsk 2023, s. 65). „Pamięć i historia to nie synonimy i jesteśmy świadomi tego, co je dzieli. Pamięć jest żywa, pielęgnują ją żywi ludzie i dlatego nieustająco ewoluuje, jest otwarta na dialektykę pamiętania i zapomniania, nieświadoma kolejnych zmian, którym ulega, nie lubi, gdy ktoś ją wykorzystuje lub nią manipuluje, potrafi trwać w uśpieniu i nagle ożywać. Historia z kolei zawsze jest problematyczną i niepełną rekonstrukcją tego, czego już nie ma. Pamięć nie przestaje być zjawiskiem aktualnym, żywo związanym z odwiecznym «teraz»; historia jest przedstawianiem przeszłości. Pamięć jest afektywna i magiczna, przyswajają zatem tylko detale, które

przyczyn i przebiegu wydarzeń historycznych; badana jest posthistoria wydarzeń historycznych, czyli to, jak później ujmowano, rozumiano wydarzenia historyczne w pamięci zbiorowej – to historia drugiego stopnia; nie dostrzega się istnienia mitów pamięci zbiorowej i elementarnego faktu, że pamięć zbiorowa:

ją umacniają; karmi się wspomnieniami mglistymi, nakładającymi się na siebie, globalnymi lub płynnymi, szczegółowymi lub symbolicznymi, zawsze wyczulona na to, jak się ją przekazuje, w jaki sposób ukrywa, cenzuruje lub pokazuje. Historia to akt intelektualny o wymiarze świeckim, posługuje się zatem analizą i językiem krytycznym [chodzi *de facto* o akty intelektualne towarzyszące badaniom historiograficznym]. Pamięć umieszcza wspomnienie w sferze *sacrum* [albo sferze *mitu*], historia zawsze prozaiczna [bo rzekoma dotyczy sfery *profanum*, ale wcale tak nie musi być, o czym świadczą badania z zakresu historii *sacrum*, np. prowadzone przez Mirceę Eliadego], je stamtąd uwalnia. Pamięć nie słyszy grupy społecznej, którą spaja, co oznacza tylko tyle, że – jak zauważył [Maurice] Halbwachs – jest tyle pamięci, ile grup; oraz że pamięć jest z natury wieloraka i zwielokrotniona, zbiorowa, mnoga i zróżnicowana. Historia zaś przeciwnie – należy do wszystkich (*sic!*) i do nikogo (*sic!*), co czyni ją powszechną (*sic!*). Pamięć zakorzeniona jest w konkrezie, w przestrzeni, w geście, obrazie i przedmiocie. Historię [*de facto* historiografię] interesuje wyłącznie ciągłość w czasie (*sic!*), zmienność rzeczy i stosunki między nimi. Pamięć jest absolutem [*sic!*, *de facto* jest bardzo problematyczna], historia zna tylko to, co względne (*sic!*)”; ibidem, s. 98. „Pamięć i historia nie są bynajmniej synonimami, jesteśmy świadomi, że wszystko je dzieli, pamięć jest życiem, bezustannie podtrzymywanym przez grupy żyjących, i z tego względu podlega ciągłej ewolucji, otwartej na dialektykę spełnienia i amnezji, nie troszcząc się o kolejne deformacje, podatność na zabiegi instrumentalizacyjne czy manipulacyjne, historia natomiast jest rekonstrukcją zawsze problematyczną i niekompletną tego, czego już nie ma”; *Les Lieux de mémoire*, s. 25; cyt. za: M. Delaperrière, *Miejsca pamięci czy pamięć miejsc? Kilka refleksji na temat uobecniania przeszłości w literaturze współczesnej*, „Ruch Literacki” 2013, R. 54, z. 1 (316), s. 49–61, tutaj s. 50. „Kiedy Nora pisze dalej, że pamięć jest zjawiskiem zawsze aktualnym, wiążącym doświadczenie przeszłości z wieczną teraźniejszością, podczas gdy historia jest jedynie »reprezentacją przeszłości«, że »pamięć utwierdza wspomnienie w przestrzeni sakralnej, podczas gdy historia z tej przestrzeni jest wypłaszana«, że »pamięć jest zawsze podejmowana w stosunku do historii«, której prawdziwym powołaniem jest destrukcja i odrzucenie pamięci, wreszcie, że pamięć jest sama w sobie »absolutna«, podczas gdy historia jest zawsze »relatywna«, trudno oprzeć się wrażeniu, że francuski historyk oscyluje mimochodem nie tylko między historią i pamięcią, ale także między historią i literaturą, że oddalając się od historii, zbliża się do literatury i tym samym odcina się od krytyki pozytywistycznej, która jeszcze pod koniec XIX wieku ostrzegała historyków przed »bakcyliami literatury«”; ibidem, s. 50.

[...] w bardzo dużym stopniu jest rekonstrukcją przeszłości dokonaną za pomocą danych zaczerpniętych z teraźniejszości, na dodatek rekonstrukcją poprzedzoną innymi rekonstrukcjami z wcześniejszych okresów, w których obrazy przeszłości zostały już wypaczone¹⁰.

Badacze tego nurtu negują historiografię z jej metodą historiograficzną: porzucają wiarę w prawdy historyczne (?), możliwość rekonstrukcji wydarzeń historycznych, wyznają wiarę w pluralizm/egalitaryzm narracji i pluralizm/egalitaryzm pamięci zbiorowych (i indywidualnych?); programowo rezygnują z: a) krytyki źródeł, b) pogłębiania narracji oraz c) pogłębiania interpretacji w odniesieniu do badań historii minionej; historia to pojęcie książkowe, krytyczna rekonstrukcja wydarzeń; przeszłość jest konstruowana, a nie odkrywana taką, jaką była; pamięć jest absolutem (cokolwiek miałoby to znaczyć), jest żywa, ulotna, podatna na ewolucję; pamięcią zbiorową się zarządza i pamięć zbiorową się organizuje, a czyni się to **zawsze wedle jakiegoś projektu politycznego**, czego z reguły nie artykułują wyraźnie autorzy i zwolennicy tego nurtu myślenia; innymi słowy – metody historii pamięci nie są politycznie i epistemologicznie neutralne.

4. Krytyka historyczna historii pamięci/badań historii pamięci: badacze wyznają wiarę w istnienie faktów obiektywnych i prawdy historycznej, są skupieni na krytyce źródeł historii pamięci, ustalaniu i krytyce „wspominanych” wydarzeń historycznych, pogłębianiu narracji i interpretacji oraz krytyce mitów historii pamięci.

Trzy podstawowe problemy epistemologiczno-metodologiczne historii pamięci:

„Czy istnieje **możliwość rekonstrukcji** pamięci zbiorowej danego wydarzenia historycznego?”

„Czy istnieje **możliwość udoskonalania takiej rekonstrukcji?**”

„Czy można dokonać krytyki mitów historiograficznych pamięci zbiorowych?”

¹⁰ M. Halbwachs, *Das kollektive Gedächtnis*, s. 68; cyt. za: A. Erll, *Kultura pamięci*, „Communicare – Historia i Kultura”, tłum. A. Teperek, posłowie i red. nauk. M. Saryusz-Wolska, Warszawa 2018, s. 37.

Uważam, że **nie ma możliwości odpowiedzi na te pytania na gruncie historii pamięci zbiorowej**, gdyż zawsze możemy się bronić ideą pluralizmu różnych pamięci zbiorowych.

6. Cztery odmienne perspektywy badań kopernikańskich

6.1. „Historia jest dyskursem władzy”

Władze polityczne, samorządowe oraz religijne kraju czy wybranych regionów i miast (Warmia i Pomorze, ziemia chełmińska, Olsztyn, Toruń i Karków) powinny uznać w jeszcze większym stopniu niż dzisiaj, że:

- a) tematyka kopernikańska jest godna większego zainteresowania społeczeństwa;
- b) jest warta tego, by badania z tego zakresu były właściwie i stabilnie finansowane, a wyniki tych badań rozpowszechniane (publikowane) w nowoczesny sposób;
- c) rocznice kopernikańskie stanowią dogodną okazję do promocji wiedzy o Koperniku;
- d) rocznice kopernikańskie są dobrym pretekstem do tego, by promować Polskę, jej regiony oraz miasta; ważną w tym rolę odgrywa rozwijanie marki promocyjnej „Kopernik”.

6.2. Historia/badania historyczne

Wiedza historyczna, czyli wiedza na temat przeszłych wydarzeń, w których główną rolę odgrywają konkretne osoby i grupy społeczne, jest oparta na faktach źródłowych i ich interpretacjach w świetle obranych hermeneutyk badawczych. W badaniach kopernikańskich istnieje wiele różnych nurtów badawczych, to m.in. klasycznie rozumiana historia (z biografistyką w roli głównej), historia idei, historia i filozofia nauki, historia filozofii, historia sztuki oraz historia medycyny. Wszystkie one przyczyniają się do zdobywania coraz szerszej wiedzy o Mikołaju Koperniku i jego dokonaniach.

Jednak mimo już długoletnich badań kopernikańskich, prowadzonych z przerwami od końca XVI w.¹¹, nadal pozostały niewyjaśnione pewne niebłahe kwestie faktograficzne i interpretacyjne lub też ugruntowana już wiedza naukowa nie dotarła jeszcze do różnych grup społecznych.

6.2.1. Problematyka faktograficzna

Brakuje wielu ważnych źródeł na temat biografii i działalności naukowej Kopernika, szczególnie do czasów jego pobytu na Warmii. Nie odnaleziono dotąd m.in.

- a) odpisów ponad 20 listów Kopernika, które w 1618 r. były w posiadaniu profesora Akademii Krakowskiej Jana Brożka i istniały jeszcze w 1785 r.¹², oraz listów Giesego, w tym 20 listów do Kopernika¹³ i Retyka¹⁴;
- b) traktatu Tiedemana Giesego pt. *Hyperaspisticon*, poświęconego obronie heliocentryzmu Kopernika i jego zgodności z Pismem św., który był znany Janowi Brożkowi¹⁵;
- c) biografii Kopernika pióra Joachima Retyka, o której wspominał Tiedeman Giese w liście do Retyka z 26 lipca 1543 r.¹⁶;

¹¹ Najstarszy zachowany życiorys Kopernika to życiorys opracowany przez Bernardina Baldiego z 1588 r. pt. *Nicolo Copernico*, w: B. Baldi, *Vite dei matematici* („Rękopisy Celliego”, nr 50, s. 501–505v); G. Zaccagini, *Bernardino Baldi nella vita e nelle opere*, seconda edizione corretta e notevolmente ampliata con appendice di versi e prose inedite, Pistoia 1908, s. 329–333; B. Biliński, *Najstarszy życiorys Mikołaja Kopernika z roku 1588 pióra Bernardina Baldiego*, „Studia Copernicana” 1973, t. 9, s. 18–21 („Rękopisy Celliego”, nr 50, s. 501–505v); pol. tłum. s. 21–24 (tłum. B. Biliński).

¹² L. A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, cz. 1: *Studia nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, Kraków 1900, s. 597, 653–654, 664–665, 668.

¹³ Ibidem, s. 401–402, 656, 666.

¹⁴ Ibidem, s. 583, 666.

¹⁵ F. Hippler, *Spicilegium Copernicanum: Festschrift des historischen Vereins für Erm-land zum vierhundertsten Geburtstag des ermländischen Domherrn Nikolaus Kopernikus*, Braunsberg 1873, s. 286; L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 657; J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik na Warmii: chronologia życia i działalności [cz. 3]*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1966, nr 4, s. 591–624, tutaj reg. 367; M. Biskup, *Regesta Copernicana*, „Studia Copernicana” 1973, t. 7, reg. 348; E. Hilfstein, *Starowolski's biographies of Copernicus*, „Studia Copernicana” 1980, t. 21, s. 74–75.

¹⁶ L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 402, 598, 638, przyp. 1; M. Biskup, *Regesta Copernicana*, reg. 503.

- d) kilku listów, które w 1802 r. były w posiadaniu Tadeusza Czackiego, Marcina Molskiego oraz Jana Śniadeckiego, w tym listu Mikołaja Kopernika do Achacego Czerny, wojewody malborskiego, z 18 lipca 1534 r.¹⁷;
- e) pisma Kopernika o naprawie kalendarza z 1515 r., przesłanego do Rzymu, o czym informował papieża Leona X biskup Middelburg 4 czerwca 1516 r.¹⁸;
- f) rzekomego pisma Kopernika o komecie z 1533 r.¹⁹;
- g) almanachu astronomicznego Kopernika na 1536 r. z „najbardziej rzeczywistymi i wyjaśnionymi ruchami planet”, obliczonego na podstawie „nowych tablic” heliocentrycznych jesienią 1535 r., który był w posiadaniu Bernarda Wapowskiego, kantora krakowskiego i sekretarza króla polskiego Zygmunta I, i został przez niego przekazany 15 października 1535 r. historykowi i dyplomacie cesarskiemu Zygmuntowi Herbersteinowi z Wiednia, aby tam został wydany²⁰;
- h) wielu ksiąg z biblioteki Kopernika: dotychczas odnaleziono 54 druki, a badacze szacują księgozbiór Kopernika na 100–150 pozycji²¹;
- i) mapy Warmii i zachodnich granic Prus Królewskich z 1510 r. wykonanej przez Kopernika; mapy zachodniej części Zalewu Wiślanego

¹⁷ Z. Wardęska, *Na tropach nieznanego listu Mikołaja Kopernika i innych źródeł do jego biografii*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1980, t. 25 (3), s. 607–618.

¹⁸ M. Biskup, *Regesta Copernicana*, reg. 103.

¹⁹ *Mittheilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn*, H. 1: *Inedita Copernicana. Aus den Handschriften zu Berlin, Frauenburg, Uppsala und Wien*, Hrsg. M. Curtze, Leipzig 1878, s. 41–43; L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 525–532; M. Biskup, *Regesta Copernicana*, reg. 335.

²⁰ M. Biskup, *Regesta Copernicana*, reg. 345; J. Drewnowski, *Mikołaj Kopernik w świetle swej korespondencji*, „Studia Copernicana” 1978, t. 18, s. 168.

²¹ B.-M. Rosenberg, *Die Bibliothek des Copernicus. Versuch einer Rekonstruktion*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1972, Bd. 36 (97), s. 134–160; P. Czartoryski, *The library of Copernicus*, w: *Science and history. Studies in honor of Edward Rosen*, „Studia Copernicana” 1978, t. 16, s. 355–398; G. Rosińska, *Krakowski księgozbiór Mikołaja Kopernika w kodeksach Copernicana 4 i Copernicana 6 Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Res Historica” 2002, t. 13, s. 105–123; T. Borawska przy współudziale H. Rietza, *Mikołaj Kopernik i jego świat, środowisko, przyjaciele, echa wielkiego odkrycia*, Toruń 2014, s. 329–360; *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016.

z 1519 r. opracowanej przez Kopernika; mapy Prus, która miała być sporządzona w 1529 r. przez Kopernika i Aleksandra Scultetiego; mapy Prus autorstwa Joachima Retyka z 1540 r.²²;

j) testamentu Kopernika²³.

Czy jest możliwe, że zostaną jeszcze odnalezione tego typu pamiątki Kopernikowskie? Nie można tego wykluczyć, ponieważ np. w 1972 r. odkryto w Olsztynie „Inwentarz dokumentów w skarbcu na zamku w Olsztynie roku Pańskiego 1520” sporządzony ręką Kopernika²⁴, w 1977 r. odnaleziono w bibliotece uniwersyteckiej w Uppsali zapiski Kopernika w trzech dziełach medycznych: *Consilia* Bartłomieja Montagnany, *Consilia Antoniego Cermisone* oraz *Tractatus de animali theriaca* Franciszka Cavallego, współwydanych w Wenecji w 1514 r.²⁵, „a stosunkowo niedawno, w 2016 r., odkryto 523 zapiski astronoma na marginesach 10 ksiąg prawnych i filozoficznych przechowywanych obecnie w bibliotece seminarium duchownego »Hosianum« w Olsztynie”²⁶.

²² E. Schnayder, *Kopernik i mapy*, „Rocznik Krakowski” 1972, t. 43, s. 31–44; M. Biskup, *Regesta Copernicana*, reg. 61–62, 299; B. Olszewicz, *Kartografia polska XV–XVII wieku (przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, przygotował do wydania J. Ostrowski, Warszawa 2004; T. Borawska, *Mapy ziem polskich i pruskich a działalność kartograficzna Kopernika*, „Nicolaus Copernicus Toruniensis”; <http://webs2.uci.umk.pl/nct/nauka/kartografia/2/> (dostęp: 27.09.2022).

²³ J. Sikorski, *W sprawie datowania śmierci Mikołaja Kopernika*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1973, nr 3, s. 261–274, tutaj s. 272; H. Rietz, *Appendix. Mikołaja Kopernika grób i doczesne szczątki w katedrze fromborskiej odnalezione oraz na wieczną rzecz pamiątkę zachowane? Refleksje i spostrzeżenia dotyczące poszukiwań, identyfikacji oraz metody badań naukowych*, w: T. Borawska przy współudziale H. Rietza, op. cit., s. 409–453, tutaj s. 420.

²⁴ To zasługa bp. Jana Obląka – zob. J. Obląk, *Mikołaja Kopernika „Inwentarz dokumentów w skarbcu na zamku w Olsztynie roku Pańskiego 1520” oraz inne zapisy archiwalne*, „Studia Warmińskie” 1972, t. 9, s. 7–85; <https://wmbc.olsztyn.pl/dlibra/publication/11128/edition/10811/content> (dostęp: 9.07.2024).

²⁵ To zasługa Małgorzaty Golińskiej-Gierych – zob. M. Kopernik, *Pisma pomniejsze*, w: idem, *Dzieła wszystkie*, t. 3, red. A. Wyczański, Warszawa 2007, s. 155–156.

²⁶ M. Kokowski, *Dlaczego nadal interesuje nas Mikołaj Kopernik (1473–1543)? 550-lecie urodzin Mikołaja Kopernika i 150-lecie pierwszego publicznego posiedzenia Akademii Umiejętności w Krakowie*, „Studia Historiae Scientiarum” 2023, vol. 22, s. 71–147, tutaj s. 92–93. Kluczową w tym rolę odegrała Teresa Borawska – zob. *Zapiski Mikołaja*

6.2.2. Problematyka interpretacyjna

Istnieje wiele kwestii, które znamy w mniej lub bardziej prawdopodobny sposób.

Przykład pierwszy: ustalenie związku między kanonikatem, ołtarzem oraz pochówkiem kanoników warmińskich i przypadek Mikołaja Kopernika.

Jerzy Sikorski przeprowadził kompetentne badania historii poszukiwań grobu Mikołaja Kopernika w katedrze fromborskiej od XVIII do XX w.²⁷ i wskazał publikacje niemieckich autorów, które pomogły w ustaleniu przez niego miejsca pochówku astronoma w tej katedrze²⁸. Dokonał on

Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016.

²⁷ J. Sikorski, *Prywatne życie Mikołaja Kopernika*, Olsztyn 1973; idem, *W sprawie datowania śmierci...*; idem, *Marcin Kromer a tradycja kopernikańska na Warmii*, „Studia Warmińskie” 1989, t. 26, s. 139–148; J. Gąsowski, *Grób Mikołaja Kopernika w katedrze biskupów warmińskich we Fromborku na tle polityki grzebalnej kapituły w XV–XVI wieku*, w: *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, red. J. Gąsowski, „Castrī Domināe Nostrae Letterae Annales”, vol. 2, Pułtusk 2005, s. 81–173 / *Nicolaus Copernicus’s tomb in the Warmia bishops’ cathedra in Frombork in the light of the chapter’s burial practices in the 15th to the 18th centuries*, w: *The Search for Nicolaus Copernicus’s tomb*, ed. J. Gąsowski, Pułtusk 2006, s. 73–165; idem, *Praktyka pochówków biskupich w katedrze we Fromborku oraz kwestia grobu Łukasza Watzenrodego, wuja Mikołaja Kopernika* / *The practise of bishops’ burials in Frombork cathedral and the question of the grave of Nicolaus Copernicus’s uncle, Łukasz Watzenrode*, w: *Badania nad identyfikacją grobu Kopernika* / *The Search for identity of Copernicus tomb*, red. J. Gąsowski, Pułtusk 2008, s. 134–155; idem, *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika – mity i rzeczywistość*, w: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów* (Kraków 22–23 II 2010), red. M. Kokowski, Kraków 2012, s. 15–24 / *The mystery of Nicolaus Copernicus’s grave – myths and reality*, w: *The Nicolaus Copernicus grave mystery. A dialog of experts* (Kraków 22–23 II 2010), red. M. Kokowski, Kraków 2015, s. 19–30.

²⁸ L. Prowe, *Über der Sterbeort und die Grabstätte des Copernicus*, „Neue Preussische Provinzial-Blätter” 1866, Bd. 11, s. 213–245 (odb. Thorn 1870); H. Schmauch, *Chronik des Vereins*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1938, Bd. 81 (3), s. 707–708; idem, *Der Altar des Nicolaus Copernicus in der Frauenburger Domkirche*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1941, Bd. 83 (2), s. 424–430; E. Brachvogel, *Das Copernicus-Grab im Dom zu Frauenburg*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1939, Bd. 82 (1),

także analizy treści zachowanych dokumentów archiwalnych kapituły warmińskiej dotyczących kwestii ustalenia związku między kanonikatem, ołtarzem a pochówkiem kanoników warmińskich.

Na podstawie tych badań Sikorski sformułował **mocną tezę** o istnieniu **jednoznacznego** związku łączącego kanonikat, ołtarz, którym się opiekował kanonik, i pochówek kanonika przy takim ołtarzu. Ponieważ Kopernik otrzymał kanonię po Janie Zanau, który opiekował się ołtarzem św. Krzyża (do 1639 r. św. Wacława; czwartym w prawym rzędzie, licząc od prezbiterium), takim też ołtarzem opiekował się Kopernik i przy nim musiał zostać pochowany²⁹.

Tę mocną tezę skrytykowali Michał Kokowski i Henryk Rietz. Kokowski zwrócił m.in. uwagę na dwa fakty:

- a) badania archeologiczne zespołu prof. Gąssowskiego przeprowadzone w latach 2004–2005 obaliły mocną tezę Sikorskiego, gdyż np. w 1767 r. został pogrzebany przy ołtarzu św. Krzyża kanonik Andrzej Gąsiorowski, który według ustaleń dr. Jerzego Sikorskiego posiadał ołtarz św. Anny (trzeci w lewym rzędzie, licząc od prezbiterium);
- b) ze względu na empiryczne obalenie mocnej tezy Sikorskiego należy powtórnie przeanalizować zastrzeżenia Karola Górskiego, który twierdził, że otwarta jest sprawa tego, jakim ołtarzem opiekował się Kopernik, ponieważ otrzymał on dwukrotnie kanonikat: raz w 1495 r. (po Janie Zanau), który jednak stracił w tym samym roku, a drugi raz 20 października 1497 r. (po Hieronimie Waldau albo po Mikołaju Krapitzu)³⁰.

s. 273–281; idem, *Die Sternwarte des Copernicus in Frauenburg*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1941, Bd. 83 (2), s. 338–366.

²⁹ Zob. przyp. 23.

³⁰ M. Kokowski, *Poszukiwania grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli*, cz. 1: *Rozważania w kontekście aktualnych poszukiwań archeologicznych (według stanu poszukiwań na dzień 15.09.2005, relacjonowanych w prasie i publikacjach internetowych)* [pierwsza wersja opublikowana 30.10.2005]; https://home.cyf-kr.edu.pl/~n1kokows/kokowski_grob_kopernika_1.pdf (dostęp: 27.09.2022) (wydanie papierowe: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2007, t. 52 (1), s. 121–131); idem, *O wadliwości argumentacji za ostatecznym odkryciem szczątków Mikołaja Kopernika*, cz. 1: *Wyniki i interpretacja badań historycznych, archeologicznych, antropologicznych oraz antroposkopijnych*, w: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów...*, s. 177–215; https://home.cyf-kr.edu.pl/~n1kokows/kokowski_o_wadliwosci_1.pdf (dostęp: 27.09.2022); idem, *On the defectiveness*

Rietz, nawiązując do analiz Górskiego zachowanych archiwaliów kapituły warmińskiej, kontynuował krytykę mocnej tezy Sikorskiego³¹. W zachowanych dokumentach jest wiele luk uniemożliwiających ustalenie mocnej tezy Sikorskiego.

Toteż mocna teza Sikorskiego ma faktycznie status hipotezy, którą można testować empirycznie, **co jest jej zaletą**. Początkiem tych badań są badania archeologiczne w katedrze fromborskiej, po nich następują badania antropologiczne, rekonstrukcje przyżyciowe, porównanie z zachowanymi portretami, badania genetyczne itp.

Przykład drugi: czasy studenckie Kopernika.

Do czasu ukazania się monografii prof. Mariana Chachaja *Mikołaj Kopernik. Czasy studenckie. Kraków, Bolonia, Rzym, Padwa i Ferrara (1491–1503). Miejsca – ludzie – książki* (2023) nie było pewności:

- a) do kiedy Kopernik studiował sztuki wyzwolone w Krakowie – czy aż do 1495 r., czy tylko do 1493 r.;
- b) czy już od 1494 r. Kopernik był w Bolonii, gdzie studiował i nawiązał kontakt z Dominikiem Marią Novarą, co głosił Baldi (autor najstarszego zachowanego życiorysu Kopernika z 1588 r.) i w 1986 r. przypomniała Wardęska, wedle której Kopernik w latach 1494–1495 mógł kontynuować studia sztuk wyzwolonych w Bolonii;
- c) czy Kopernik miał tylko jeden doktorat z prawa, czy też nawet trzy: z filozofii, medycyny oraz prawa (o pierwszych dwóch informowało epitafium Kopernika wystawione przez bp. Kromera w 1581 r.)³².

Profesor Chachaj, mając na względzie organizację studiów na Akademii Krakowskiej i uczelniach włoskich w czasach Kopernika, znajomość źródeł i bibliografii oraz krytykę źródeł historycznych, przedstawił argumentację, która **uprawdopodobniła** inne odpowiedzi:

of the argument for the finality of the discovery of the remains of Nicolaus Copernicus, part 1: Results and interpretation of historical, archaeological, anthropological and anthroposcopic research, w: *The Nicolaus Copernicus grave mystery. A dialog of experts...*, s. 169–207; <https://home.cyf-kr.edu.pl/~n1kokows/M.Kokowski-On-the-defectiveness-1-169-207.pdf> (dostęp: 27.09.2022).

³¹ H. Rietz, *Appendix...*

³² Zob. J. Sikorski, *Marcin Kromer...*, s. 143.

- a) Kopernik studiował sztuki wyzwolone w Krakowie od jesieni 1491 r. albo dopiero od początku 1492 r. do najpóźniej lata 1495 r.;
- b) Kopernik przybył do Bolonii najpóźniej w maju lub czerwcu 1496 r., a opuścił ją po 4 marca 1500 r.; studiował tam prawo kanoniczne i rzymskie, ale uczęszczał też na wykłady z astronomii na uniwersytecie artystów, gdzie zajęcia z matematyki i astronomii prowadził m.in. Dominik Maria Novara; następnie studiował medycynę w Padwie, ale nie wiadomo jak długo³³;
- c) Kopernik uzyskał tylko jeden doktorat: z prawa kanonicznego, w Ferrarze 31 maja 1503 r. (musiał zatem zdobyć też wcześniej co najmniej stopień bakałarza i licencjat z prawa?); studiów ze sztuk wyzwolonych (filozofii) i medycyny nie zakończył zdobyciem jakiegokolwiek dyplomu (bakałarza, licencjata, magistra/doktora)³⁴.

Wnioski te należy uznać za trafne (nie są one pewne, ale tylko **prawdopodobne**), dopóki nie zostaną skorygowane w wyniku odnalezienia wskazanych powyżej wierzytelnych dyplomów Kopernika.

Przykład trzeci: publikacje ekonomiczne Kopernika.

Do publikacji monografii prof. Mirosława Bochenka *Mikołaj Kopernik czy Thomas Gresham? O historii i dysputie wokół prawa gorszego pieniądza* (2023) panowało wiele półprawd i mitów na temat dokonań Kopernika na gruncie ekonomii. Autor tej pracy ujawnił je w świetle przyjętej hermeneutyki badawczej historyka ekonomii, łączącej warsztaty historyka i ekonomisty. Badania te składały się z kilku etapów:

- a) wnikliwych studiów literaturowych poświęconych pracom ekonomicznym Kopernika od XVIII po XXI w., publikowanych po polsku, niemiecku, francusku oraz angielsku;

³³ Uważam jednak, że możemy określić daty krańcowe tych studiów: od jesieni 1501 r. do maja 1503 r.; zob. M. Biskup, *Regesta Copernicana*, reg. 40, 44 oraz poniżej w tym artykule część *Mit dyplomu licencjata medycyny?*

³⁴ W kwestii studiów Kopernika, doktoratu z prawa kanonicznego oraz braku doktoratu z filozofii zob. także: H. Barycz, *Czy Mikołaj Kopernik był doktorem filozofii Uniwersytetu Padeńskiego?*, w: idem, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 36–47; S. A. Sroka, *Doktoraty Polaków na uniwersytecie w Ferrarze w pierwszej połowie XVI wieku*, „Roczniki Historyczne” 2014, t. 80, s. 155–167.

- b) ustalenia listy rozpraw ekonomicznych Kopernika;
- c) wnikliwej analizy treści rozpraw ekonomicznych Kopernika;
- d) zbadania historii prawa gorszego pieniądza: dokonania pisarza Arystofanesa (*Żaby*), Arystotelesa, Mikołaja z Oresme, Mikołaja Kopernika, Thomasa Greshama, Thomasa Babingtona Macaulaya oraz Henry'ego Dunninga MacLeoda.

Z tych badań wynikło wiele cennych spostrzeżeń, wymienię tylko trzy zasadnicze:

1. Kopernik był autorem czterech tekstów ekonomicznych, które dotyczyły analizy przyczyn i skutków podlenia monet oraz reformy pieniężnej w Prusach Królewskich i Prusach Książęcych: a) *Meditata* (*Rozmyślania*; ostatecznie zredagowane prawdopodobnie 15 sierpnia 1517 r.; to jedyna praca ekonomiczna, której tytuł nadał sam Kopernik), b) *Modus cudendi monetam* (*Zasady bicia monety*; to niemieckie tłumaczenie z XVI w. pierwszego traktatu *Meditata*; tłumaczenie powstało albo w 1519, albo w 1522 r., a jego autorem był prawdopodobnie pisarz z Gdańska), c) *Monetae cudendae ratio* (*Sposób bicia monety*, opracowany przed kwietniem 1526 r.) oraz d) list *Felici Reich. De moneta* (*Do Feliksa Reicha. O monecie*, 8 kwietnia 1526 r.); ponadto u końca XVI w. nieznany pisarz toruński przygotował *Tractatus de monetis* (*Traktat o monetach*), będący łacińskim streszczeniem niemieckiego traktatu o łacińskim tytule *Modus cudendi monetam* (*Zasady bicia monety*) z 1519 albo z 1522 r.
2. Były to pierwsze w Polsce prace z zakresu ekonomii; data ukończenia pierwszego traktatu *Meditata* – 15 sierpnia 1517 r. – jest dniem narodzin polskiej myśli ekonomicznej³⁵.
3. *Prawo gorszego pieniądza*, które orzeka, że zła moneta wypiera z rynku dobrą monetę, jest prawem, które było wielokrotnie formułowane w dziejach. Zrobili to m.in. komediopisarz Arystofanes, Mikołaj z Oresme oraz Mikołaj Kopernik, Thomas Babington Macaulay oraz Henry Dunning MacLeod, ale nie zrobił tego Thomas Gresham (co udowod-

³⁵ Zwracam uwagę, że w 1509 r. w Krakowie, w drukarni Hallera, wydano po łacinie utwór pt. *Epistolae morales, rurales et amatoriae*. To przekład z greki dzieła Teofilakta Symokatty, pisarza bizantyńskiego z VII w. Autorem przekładu był Mikołaj Kopernik. Był to pierwszy w Polsce przekład z greki na łacinę!

nił Aleksander Władysław Zawadzki³⁶, mimo że często mówi się o „prawie Greshama”, i twierdzili tak brytyjscy historycy ekonomii ze wspomnianym MacLeodem, autorem tej nazwy, na czele).

Przykład czwarty: genealogia Koperników.

W znanej wśród badaczy Kopernika genealogii Krystyny z domu Wätzenrode, żony Tiedemana von Allena i ciotki Mikołaja Kopernika, której autorem był gdański pisarz Stanisław Bornbach, a datowanej na koniec XVI–początek XVII w., podano kolejność rodzeństwa Koperników bez przytoczenia dat urodzin: Andrzej, Barbara, Katarzyna oraz Mikołaj. Stąd powszechnie przyjmowano, że Mikołaj był najmłodszy wśród rodzeństwa Koperników.

Karol Górski³⁷ a) oszacował różnicę co najmniej sześciu lat między urodzinami Andrzeja i Kopernika, b) uzasadnił powody wolniejszej kariery Andrzeja niż Mikołaja: wysłano ich wspólnie na studia do Krakowa, Andrzej uzyskał kanonikat dwa lata później od Mikołaja i dwa lata później wysłano go na studia do Włoch: otóż Andrzej miał być pierwotnie przygotowywany do zawodu kupca, ale nie radził sobie z tych fachem, skierowano go więc na studia... Ulubionym siostrzeńcem bp. Łukasza Wätzenrodego nie był Andrzej, lecz Mikołaj, dlatego to młodszy brat dwa lata wcześniej uzyskał kanonikat i dwa lata wcześniej został wysłany do Włoch.

Te domysły podważył dopiero Krzysztof Mikulski, mając na względzie wiedzę genealogiczną³⁸: Stanisław Bornbach podał tylko **alfabetyczną** kolejność rodzeństwa Koperników. Kiedy bracia występują razem w dokumentach o charakterze prawnym, a zachowały się dwa takie dokumenty, których autorami są bliscy krewni Koperników (np. szwagier Bartłomiej Gertner), to kolejność braci jest odwrotna: jako pierwszy wymieniany jest

³⁶ A. W. Zawadzki, *Gresham nie formułował prawa, które imieniem jego nazwano*, „Ekonomista” 1929, t. 1, s. 43–55.

³⁷ K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 51.

³⁸ K. Mikulski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne, pochodzenie i młodość*, Toruń 2022; idem, *Starszy czy młodszy brat? Który w kolejności urodził się Mikołaj Kopernik?*, YouTube 28 czerwca 2023; <https://www.youtube.com/watch?v=xCmAqR--uzQ&t=19s> (dostęp: 9.07.2024).

Mikołaj, a jako drugi Andrzej. **W kontekście wiedzy genealogicznej** tego typu informacja jest dowodem starszeństwa Mikołaja.

Dlaczego więc bracia zostali wysłani na studia w Krakowie, kiedy Mikołaj miał 18, a nie zwyczajowe 16 lat? To z kolei zostało wyjaśnione przez prof. Mikulskiego dzięki znajomości relacji łączących bp. Watzenrodego z dwoma kolejnymi królami Polski: Kazimierzem Jagiellończykiem i Janem Olbrachtem. W latach 1489–1492 wuj i opiekun braci Koperników – bp Watzenrode – popadł w niełaskę u króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka za to, że decyzją papieża, ale bez zgody króla polskiego, 18 maja 1489 r. został biskupem warmińskim. Zmieniło się to po śmierci króla 7 czerwca 1492 r. Wtedy to królewicz Jan Olbracht uznał decyzję papieską i bp Watzenrode z wroga stał się zaufanym doradcą nowego króla, ten jednak zmarł już 17 czerwca 1501 r.

Intrygujące w tym wyjaśnieniu jest to, że bp Watzenrode:

Zresztą nie czekał z tym na ostateczne rozstrzygnięcie konfliktu z królem Kazimierzem, już w 1491 r. Mikołaj i Andrzej Kopernikowie oraz towarzyszący im Henryk Snellenberg rozpoczęli studia uniwersyteckie w Krakowie³⁹.

Nieznane są powody takiej decyzji bp. Watzenrodego, bo pozostawał on w niełasce króla Kazimierza Jagiellończyka aż do jego śmierci (7 czerwca 1492 r.). Czyżby zmiana stanowiska króla wobec bp. Watzenrodego nastąpiła już na początku 1491 r.? Czy są jakieś dokumenty źródłowe, które dowodzą tego faktu?

Przykład piąty: metodologia Kopernika i filozoficzne podstawy systemu Kopernikańskiego.

Gdyby na poważnie traktować krakowską część Światowego Kongresu Kopernikańskiego zorganizowanego 24–26 maja 2023 r. przez Uniwersytet Jagielloński, a hojnie finansowanego ze środków ministerialnych, należałoby dojść do wniosku, że Kopernik nie dokonał niczego wartościowego

³⁹ K. Mikulski, *Dzieje toruńskiej rodziny Watzenrode w XIV–XVI w.*, „Klio. Czasopiśmo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2012, t. 20 (1), s. 69–110, tutaj s. 106.

na gruncie **filozofii** albo dokonał tak dużo, że nie sposób tego ująć w żadne słowa, w trakcie tej części kongresu żaden z prelegentów nie wskazał bowiem takich dokonań. Natomiast formułowano inne interesujące tezy na temat Kopernika, szczególnie intrygujące podczas panelu dyskusyjnego pt. „How Copernicus saw the world?”⁴⁰.

Zdaniem prof. André Goddu, historyka filozofii, uznawanego na arenie międzynarodowej za znawcę tematyki kopernikańskiej, Kopernik był nieoryginalnym arystotelikiem⁴¹. Tej tezie w nieoczekiwany sposób przeciwstawił się prof. Wojciech Sady, filozof nauki i idei, współpracownik Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych UJ:

But there is no philosophy in [the] *De revolutionibus*. It is simply observations plus geometry. Nothing more⁴². [...] He created [the] original system. He connected Aristarchus's ideas with mathematical technique of Ptolemy. So, the result was original⁴³.

Nie ma żadnej filozofii w *De revolutionibus*. To po prostu obserwacje plus geometria. Nic więcej. [...] Kopernik stworzył oryginalny system. Połączył idee Arystarcha z techniką matematyczną Ptolemeusza. Wynik był więc oryginalny (tłum. M. K.).

Prawda jest jednak inna. Zasługa Kopernika nie polega na połączeniu hipotezy Arystarcha z matematyczną techniką Ptolemeusza, bo w źródłach historycznych zachowały się jedynie fragmentaryczne informacje o protoidei Arystarcha dwóch ruchów Ziemi: dziennym i rocznym, i nie ma pewności, że Kopernik znał rozprawę Archimedesesa *O liczeniu piasku*, w której

⁴⁰ Z. Liana, A. Goddu, S. Gulizia, W. Sady, *Discussion panel “How Copernicus saw the world”*, Światowy Kongres Kopernikański, Kraków 2023; https://www.youtube.com/watch?v=-RdJb_I0bTk (dostęp: 7.09.2023), 1:19:50–1:22:00.

⁴¹ Ibidem. To nieprzypadkowa teza, w pełni spójna z treścią w monografii tego autora: A. Goddu, *Copernicus and the Aristotelian tradition: education, reading, and philosophy in Copernicus's path to heliocentrism*, Brill 2010.

⁴² Z. Liana, A. Goddu, S. Gulizia, W. Sady, op. cit., 1:21:57–1:22:21.

⁴³ Ibidem, 1:23:28–1:23:45.

owe protoidee były wspomniane⁴⁴. Natomiast faktyczną zasługą Kopernika było to, że rozważał on także trzeci ruch Ziemi, ruch inklinacji czy deklinacji – nachylenia osi ziemskiej do równika niebieskiego, o zmiennym okresie nieco dłuższym niż rok gwiazdowy. Wypadkowa drugiego i trzeciego ruchu prowadziła do wygenerowania zjawiska niejednostajnej precesji i zjawiska niejednostajnie zmiennego nachylenia ekliptyki⁴⁵.

Kopernik nie był też arystotelikiem, co głosi prof. Goddu, gdyż: a) znał poglądy kosmologiczne (tzn. na temat struktury kosmosu) filozofów, zarówno Arystotelesa, jak i arystotelików, w tym awerroistów i burydanistów, a także pitagorejczyków, Platona i platoników oraz stoików, a ponadto poglądy astronomów na ten temat i b) twórczo rozwijał te poglądy, o czym **jednoznacznie** świadczy treść *Commentariolus* i *De revolutionibus*.

Na czym polegała oryginalność Kopernika? Otóż, konstruując swoje teorie astronomiczne (opisane w *Commentariolus* [ok. 1503] i *De revolutionibus* [1543]), **twórczo nawiązał on do historii badań Kosmosu od starożytności po czasy mu współczesne, zarówno do tradycji filozoficznej: astronomii fizycznej i kosmologii, jak i do tradycji astronomii matematycznej, oraz posługiwał się wszystkimi narzędziami dojrzałej metody nauk ścisłych, określanej przeze mnie mianem hipotetyczno-dedukcyjnej metody myślenia korespondencyjnego**⁴⁶.

Teza, że Mikołaj Kopernik oparł swoją teorię (a faktycznie dwie teorie: opisane w *Commentariolus* i *De revolutionibus*) wyłącznie na obserwacjach i matematyce (geometrii i arytmetyce), co głosi prof. Sady, to mit rodem z epoki pozytywizmu. Kopernik nie sformułowałby swoich teorii bez nawiązania do poglądów filozoficznych m.in. Platona, pitagorejczyków, stoików oraz burydanistów⁴⁷.

⁴⁴ Zob. M. Kokowski, *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji*, Warszawa–Kraków 2009, s. 65–68, 310–319.

⁴⁵ Idem, *Copernicus and the hypothetico-deductive method of correspondence thinking. An introduction*, „Theoria et Historia Scientiarum” 1996, vol. 5, s. 7–101, tutaj s. 51–62.

⁴⁶ Ibidem; M. Kokowski, *Copernicus's originality: Towards integration of contemporary Copernican studies*, Warsaw–Cracow 2004; idem, *Różne oblicza...*

⁴⁷ Jak w przyp. 46.

Ponadto, wbrew tezie prof. Sadego, podstawy teorii Kopernika są głęboko filozoficzne, teorii tzw. nauk ścisłych nie buduje się bowiem jedynie na obserwacjach i języku matematycznym, ale także na ideach filozoficznych⁴⁸.

Nadal otwartymi problemami badawczymi na gruncie kopernikanistyki są:

- a) związek myśli Kopernika z myślą scholastyczną – burydanizmem (neguje ten związek wspomniany Goddu);
- b) związek myśli Kopernika z padewskim awerroizmem (nie dostrzega tego problemu wspomniany Goddu);
- c) związek myśli Kopernika z astronomią muzułmańską, w szczególności ze szkołą z Maragha⁴⁹;
- d) związek myśli Kopernika z astrologią⁵⁰;
- e) problematyka uczniów i zwolenników Kopernika (**(nie zbadano jej dotąd dogłębnie)**).

⁴⁸ M. Kokowski, *Próba uniknięcia podstawowego błędu filozofii fizyki Kuhna*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 1993, t. 15, s. 77–98; <http://www.obi.opoka.org.pl/zfn/015/zfn01507Kokowski.pdf?id=7551> (dostęp: 9.07.2024), s. 16–19.

⁴⁹ Idem, *Różne oblicza...*, s. 76–79, 330; V. Blåsjö, *A Critique of the arguments for Maragha influence on Copernicus*, „Journal for the History of Astronomy” 2014, vol. 45 (2), s. 183–195; idem, *A rebuttal of recent arguments for Maragha influence on Copernicus*, „Studia Historiae Scientiarum” 2018, vol. 17, s. 479–497 – tam dalsza bibliografia.

⁵⁰ Rzecznikiem tezy, że to astrologia była głównym powodem tworzenia przez Kopernika jego teorii, jest Robert S. Westman mimo braku dowodów rzeczowych i krytyki wielu badaczy, np. Johna L. Heilbrona i Noela M. Swerdlowa – zob. R. S. Westman, *The Copernican question: Prognostication, skepticism, and Celestial Order*, Berkeley–Los Angeles–London 2011; idem, *The Copernican question revisited: A reply to Noel Swerdlow and John Heilbron*, „Perspectives on Science” 2013, vol. 21 (1), s. 100–136; idem, *Copernicus and the astrologers*, Washington D.C. 2016; <https://library.si.edu/sites/default/files/pdf/generalpages/2013-dibnerlecture-robertswestman.pdf> (dostęp: 7.12.2023); J. L. Heilbron, *Robert Westman on Galileo and related matters*, „Perspectives on Science” 2012, vol. 20 (3), s. 379–388; N. M. Swerdlow, *Copernicus and astrology, with an appendix of translations of primary sources*, „Perspectives on Science” 2012, vol. 20 (3), s. 353–378; idem, *Appendix of translations of primary sources*, „Perspectives on Science” 2012, vol. 20 (3). Kontynuuję tę krytykę w artykule pt. *An Introduction to the Topic “Copernicus and Astrology”. A Commentary on the Theses of Robert S. Westman*, „Studia Historiae Scientiarum” 2024, vol. 23, s. 155–228. DOI: 10.4467/2543702XSHS.24.005.19578 / *Wprowadzenie do tematyki „Kopernik a astrologia”: Komentarz do tez Roberta S. Westmana*, „Studia Historiae Scientiarum” 2024, vol. 23, s. 229–304. DOI: 10.4467/2543702XSHS.24.006.19579.

6.2.3. Konieczność likwidacji barier w recepcji wiedzy o Koperniku

Mimo zdobytej już dość rozległej wiedzy na temat różnych aspektów życia i dokonań Kopernika nadal panuje wiele mitów na te tematy wśród różnych grup odbiorców.

6.2.3.1. Mit Kopernika jako malarza, twórcy autoportretów

W latach 1571–1574 Tobiasz Stimmer namalował portret Kopernika na obudowie zegara w katedrze strasburskiej. Na obrazie tym widnieje napis: „Vera effigies ex ipsius autographo depicta” („Prawdziwy obraz [Kopernika] przemalowany z jego autografu”), na odwrocie zaś obrazu znajduje się inny napis: „Portrait de Copernic tiré par Tobie Stimmer d’après l’original que le docteur Tideman Gysse envoya de Danzig à Dasypodius” („Portret Kopernika narysowany przez Tobiego Stimmera na podstawie oryginału, który doktor Tideman Gysse wysłał z Gdańska do Dasypodiusa”)⁵¹. Wynika z tego, że do Strasburga dotarł **autograf** Kopernika – oryginalny portret Kopernika – i tam powstała jego kopia.

W 1596 r. Brahe rozpowszechnił w *Epistolarum astronomicarum libri* informację, że jego asystent Elias Olaus (Cimber), wysłany przez niego na Warmię, a) dokonał pomiarów szerokości geograficznej Fromborka za pomocą sekstansu trygonicznego, przywiezionego z Danii, i porównał je z wynikami Kopernika⁵² oraz b) otrzymał od kanonika warmińskiego Jana Hanoviusa w darze dla Tychona Brahe instrument paralaktyczny Kopernika.

⁵¹ Zob. *Kopernikijana, czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika*, t. 3, red. I. Polkowski, Gniezno 1875, s. 232–233. Na podstawie tych danych Ignacy Polkowski uznał, że owym doktorem z Gdańska był przyjaciel Kopernika, kanonik warmiński Tiedeman Giese. Zdaniem Ludwika Birkenmajera natomiast owym doktorem z Gdańska był bratanek kanonika Giesego o takim samym imieniu i nazwisku, który posiadał portret Kopernika otrzymany w spadku po swoim wuju; wspomniany zaś Dasypodius to Konrad Dasypodius, konstruktor zegara – zob. L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 674.

⁵² T. Brahe, *Epistolarum astronomicarum libri*, Vraniebvrgi 1596, s. 74–75; J. Paga-czewski, *Duńska ekspedycja astronomiczna na Warmię w roku 1584*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1964, nr 1, s. 21–38, tutaj s. 23–24. Znany jest harmonogram wyprawy do Prus i na Warmię, która odbyła się od 1 maja do 23 lipca 1584 r. Olaus przebywał we Fromborku od 13 maja do 6 czerwca, a następnie od 28 czerwca do 2 lipca 1584 r.;

Ponadto Brahe opublikował w tym samym dziele wiersz pt. *In D. [Dominus] Nicolai Copernici Toronensis effigiem, quam ipsemet sua manu è speculo depinxisse dicitur* (Na portret Pana Mikołaja Kopernika z Torunia, który podobno namalował własnoręcznie i za pomocą lustra), datowany 2 października 1584 r.⁵³ Ów domniemany autoportret Kopernika niedługo zdobył jednak Uranienborg na wyspie Hven na Morzu Bałtyckim, gdyż w 1597 r. uległ zniszczeniu w pożarze.

W 1654 r. Pierre Gassendi w swojej biografii Kopernika powtórzył informacje zaczerpnięte od Brahe. Twierdził bowiem, że asystent Tychona Brahe, Elias Olaus (Cimber), przywiózł do Uranienborga **być może** z wyprawy do Fromborka portret Kopernika i **być może** był to oryginalny autoportret Kopernika. Podał też nową informację, **niepopartą żadnym źródłem historycznym**, że Kopernik był znawcą perspektywy, której nauczył się już podczas studiów w Krakowie, i malarzem autoportretu wykonanego dzięki zastosowaniu techniki odbicia lustrzanego⁵⁴.

zob. T. Brahe, *Tychonis Brahe Dani Opera Omnia*, vol. 14: *Epistolæ et Acta ad vitam Tychonis Brahe pertinentia annorum 1568–1654*, „Hauniae” 1928, s. 44, 71, 73–74, 78, 82, 139; J. Pagaczewski, op. cit., s. 25–26.

⁵³ T. Brahe, *Epistolarum...*, Vraniebvrgi 1596, s. 240. L. A. Birkenmajer domyślał się, że portret ten należał do bp. Dantyszka i że został przekazany w spadku kanonikowi Hannoviusowi, którego Dantyszek był wujem: L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 678, przyp. 1.

⁵⁴ „Cum parteis verò omneis Matheseos curaret, turn Perspectivæ speciatim incubuit, eiusque occasione Picturam tum addidit, turn eò vsque calluit, vt perhibeatur etiam se ad speculum eximiè pinxisse. Consilium autem pingendi ex eo cepit, quòd peregrinationem, ac potissimum in Italiam cogitans, in animo haberet, non modò adumbrare, sed Graphicè etiam, quantum posset, exprimere quicquid occurreret observatu dignum” (P. Gassendi, *Tychonis Brahei [...] Accessit Nicolai Copernici, Georgii Peurbachii et Joannis Regiomontani [...] vita*, Parisiis 1564; <https://books.google.pl/books?id=SiwSiiAs-b5IC> (dostęp: 9.07.2024), s. 5; zob. także: K. Targosz, *Mikołaj Kopernik jednym z trzech filozofów Giorgiona?*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1995, t. 40 (3), s. 49–88, tutaj s. 64 [„Ponieważ zajmował się wszystkimi częściami matematyki, szczególnie zwrócił uwagę na perspektywę i przy tej okazji dodał obraz, i to bardzo sprytnie, tak że widać było, że malował także przed lustrem. I z tego wziął projekt malarstwa, bo miał na myśli podróż, a zwłaszcza myślenie o Włoszech, nie tylko po to, żeby naszkicować, ale także graficznie, na ile tylko mógł, wyrazić to, co spotkało godne uwagi”]. Brahe „[...] cum initio Octobris Elegiacum carmen condidisset in Ptolmeaei effigiem, quàm in Musaeo,

Tematykę autografonu, autoportretów oraz portretów Kopernika podjęło następnie wielu autorów, m.in. Felicjan Łobeski, ks. Ignacy Polkowski, ks. Franz Hipler, Ludwik Antoni Birkenmajer, Zygmunt Batowski, Friedrich Schwarz, Józef Flik, Janina Kruszelnicka oraz Michał Kokowski⁵⁵.

W opowieści Gassendiego o krakowskich studiach Kopernika z perspektywy i o istnieniu autoportretu lub autoportretów Kopernika wierzyli m.in. Ernst Friedrich Apelt, Felicjan Łobeski, ks. Ignacy Polkowski, ks. Franz Hipler, Leopold Prowe, Ernst Zinner, Eberhard Freiherr

cum aliis plerisque constituerat; condidisse quoque subinde in effigiem Copernici, allatam fortassis ab eodem Olao; siquidem ea ipsa fuisse dicitur, quam Copernicus sua manu pinxisse è speculo perhibetur”; P. Gassendi, op. cit., s. 67 („na początku października [1584 r.] skomponował poemat elegijny na temat wizerunku Ptolemeusza, który umieścił wraz z większością innych w Muzeum; skomponował też poemat na wizerunek Kopernika, przywieziony być może przez tego samego Olaus [Elias Olai (Cimbera), asystenta Tychona de Brahe]; w istocie podobno był to ten sam obraz, który podobno namalował Kopernik własnoręcznie i za pomocą lustra” – tłum. M. K.).

⁵⁵ F. Łobeski, *Mikołaja Kopernika portrety i wizerunki*, „Rozmaitości”, dodatek do „Gazety Lwowskiej” 1857, nr 29 z 22 lipca, s. 225–227; nr 30 z 29 lipca, s. 233–236; nr 31 z 5 sierpnia, s. 241–245; nr 32 z 12 sierpnia, s. 249–252; nr 33 z 19 sierpnia, s. 257–259; nr 34 z 26 sierpnia, s. 265–268; nr 37 z 16 września, s. 289–292; nr 38 z 23 września, s. 297–300; nr 46 z 18 listopada, s. 361–364; nr 47 z 25 listopada, s. 369–371; nr 48 z 2 grudnia, s. 377–380; nr 49 z 9 grudnia, s. 385–388; nr 50 z 16 grudnia, s. 393–396; nr 51 z 23 grudnia, s. 401–404; nr 52 z 30 grudnia, s. 409–412; I. Polkowski, *Album wydane staraniem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu w czterechsetną rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika*, Gniezno 1873; idem, *Wizerunki Mikołaja Kopernika*, w: *Kopernikijana...*, s. 229–307; F. Hipler, *Die Porträts des Nikolaus Kopernikus* (Leipzig), odbitka z „Mittheilungen des Ermländischen Kunstvereins” 1875, H. 3, s. 73–162; L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 669–678; Z. Batowski, *Wizerunki Kopernika*, Toruń 1933, s. 10–11; F. Schwarz, *Kopernikus-Bildnisse*, w: *Kopernikus-Forschungen*, Hrsg. J. Papritz, H. Schmauch, „Deutschland und der Osten”, Bd. 22, Leipzig 1943, s. 143–171; J. Flik, *Najnowsze badania portretu Mikołaja Kopernika ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” 1973, t. 5, s. 83–111; idem, *Portrety Mikołaja Kopernika z katedry w Strasburgu i z Muzeum Okręgowego w Toruniu*, „Ochrona Zabytków” 1974, t. 27, nr 1 (104), s. 66–72; J. Flik, J. Kruszelnicka, *Epitafium Mikołaja Kopernika w bazylice katedralnej św. Janów w Toruniu*, Toruń 1996; J. Flik, *Szesnastowieczne wizerunki Mikołaja Kopernika*, w: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów...*, s. 75–102; idem, *The 16th century portraits of Nicolaus Copernicus*, w: *The Nicolaus Copernicus grave mystery. A dialog of experts...*, s. 81–110; M. Kokowski, *O wadliwości argumentacji...*, s. 177–215; idem, *On the defectiveness...*, s. 169–207.

Schenk zu Schweinsberg, Mieczysław Wallis, Erich Sommerfeld oraz Karolina Targosz⁵⁶.

Powątpiewał w to już jednak Zygmunt Batowski⁵⁷, choć nie tłumaczył powodu głoszenia takiej interpretacji.

Ostatecznie Friedrich Schwarz, Józef Flik i Janina Kruszelnicka, Andreas Kühne oraz Michał Kokowski⁵⁸ zwątpili w opowieści Gassendiego o krakowskich studiach Kopernika z perspektywy oraz malarskich dokonaniach Kopernika i autografonie, utożsamianym z autoportretem. Gdyby Kopernik był malarzem portrecistą, to jest pewne, że malowałby również, a może przede wszystkim, portrety swoich krewnych (matki, ojca, rodzeństwa), kanoników i biskupów warmińskich. Jednak wierzytelne źródła historyczne milczą i milczą o takich dokonaniach Kopernika⁵⁹.

⁵⁶ E. F. Apelt, *Die Reformation der Sternkunde*, Jena 1852, s. 116; F. Łobeski, op. cit., s. 268, 402–404; I. Polkowski, *Wizerunki Mikołaja Kopernika...*, s. 231–232; F. Hippler, *Die Portäts...*, s. 81–82; L. Prowe, *Nicolaus Copernicus*, Bd. 1: *Das Leben*, Bd. 2: *Urkunden*, Berlin 1883–1884, t. I/1, s. 143, przyp. **; E. Zinner, *Entstehung und Ausbreitung der copernicanischen Lehre*, Erlangen 1943, s. 459–460, 479–482; E. F. Schenk zu Schweinsberg, *Kopernikus-Bildnisse*, w: *Nikolaus Kopernikus. Bildnis eines grossen Deutschen. Neue Arbeiten der Kopernikus-Forschung mit Auszügen aus kopernikanischen Schriften in deutscher Sprache*, Hrsg. F. Kubach, München–Berlin 1943, s. 257–285, 373–374, tutaj s. 262; M. Wallis, *Autoportrety artystów polskich*, Warszawa 1966, s. 37–40; E. Sommerfeld, *Die Selbstbildnisse des Nicolaus Copernicus*, „Mitteilungen der Archenhold-Sternwarte Berlin-Treptow” 1982, Bd. 6 (134), s. 3–8; K. Targosz, op. cit., s. 49–88, tutaj s. 62, 66.

⁵⁷ Z. Batowski, op. cit., s. 19–24, 29, 80.

⁵⁸ F. Schwarz, op. cit., s. 112; J. Flik, J. Kruszelnicka, op. cit., s. 99–100; A. Kühne, *Die Bedeutung von „Perspectiva communis“ und „Perspectiva artificialis“ im Kanon der wissenschaftlichen Bildung um 1500 am Beispiel von Nicolaus Copernicus*, w: *Florilegium Astronomicum. Festschrift für Felix Schmeidler*, Hrsg. M. Folkerts, S. Kirschner u. Th. Schmidt-Kaler, „Algorismus” 2001, Bd. 37, s. 231–248, tutaj s. 232–233; M. Kokowski, *Co dał z Mikołajem Kopernikiem? Historia, stan aktualny i perspektywy badań kopernikańskich w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2008, t. 53 (3–4), s. 69–82, tutaj s. 80; idem, *O wadliwości argumentacji...*, s. 185–186; idem, *On the defectiveness...*, s. 178.

⁵⁹ Przykładem niewiarygodnego źródła jest praca Józefa Sołtykowicza o historii Akademii Krakowskiej z 1810 r. Autor tego opracowania twierdził, jakoby Mikołaj Kopernik podarował Akademii Krakowskiej, tzn. Uniwersytetowi Jagiellońskiemu, namalowany przez siebie obraz ojca Kopernika (J. Sołtykowicz, *O stanie Akademii Krakowskiej od założenia jej w roku 1347 aż do teraźniejszego czasu. Krótki wykład historyczny...*, Kra-

Co za tym idzie: a) Kopernik nie tylko nie malował autoportretów, ale w ogóle nie malował obrazów, b) autografon Kopernika to portret uwierzytelniony przez portretowanego Kopernika, a nie jego autoportret⁶⁰.

W szczególności pewne jest, że autoportretem Kopernika nie był tzw. portret gimnazjalny – toruński – astronoma, co założyli badacze dokonujący identyfikacji szczątków sławnego torunianina⁶¹. Nie powstał on

ków 1810, s. 109). Prawda jest jednak inna. Obraz ojca Mikołaja Kopernika pojawił się w Krakowie w 1618 r. za sprawą Jana Brożka, który będąc w Toruniu w 1618 r., gdy wracał z wyprawy na Warmię w poszukiwaniu pamiątek po astronomie Koperniku, odnalazł portret astronoma i portret jego ojca – również Mikołaja. Brożek zdobył kopie tych obrazów i podarował je uniwersytetowi w Krakowie – zob. J. N. Franke, *Jan Brożek (J. Broscius), akademik krakowski 1585–1652. Jego życie i dzieła, ze szczególnem uwzględnieniem prac matematycznych. Ze źródeł rękopiśmiennych*, Kraków 1884, s. 60–61. Do czasów współczesnych zachował się tylko portret ojca – zob. J. Drewnowski, *Rzekomy portret epitafigny Mikołaja Kopernika, ojca astronoma. Próba interpretacji*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1973, t. 18 (3), s. 511–520; Z. Kruszelnicki, *Epitafium ojca Kopernika. Próba nowego spojrzenia*, „Rocznik Toruński” 1995, t. 21, s. 205–235. Od 1933 r. żaden poważny badacz nie traktuje jednak obrazu ojca Kopernika jako dzieła Mikołaja Kopernika. Wierzyli w ten mit jeszcze Ignacy Polkowski (*Album wydane staraniem Towarzystwa Przyjaciół Nauk...*, tablica III); Franz Hipler (*Die Portäts...*, s. 73–162, tutaj s. 10, 22, przyp. 36). Nie wierzą w niego jednak późniejsi badacze: Z. Batowski, op. cit., s. 61; J. Wasiutyński, *Kopernik twórca nowego nieba*, Warszawa 1938, s. 512; J. Drewnowski, *Rzekomy portret...*, s. 514–515; Z. Kruszelnicki, op. cit. Kruszelnicki sformułował mocną, precyzyjną i dobrze uzasadnioną tezę, że w Toruniu w ogóle nie istniał oryginał portretu epitafignego Mikołaja Kopernika starszego („bo milczą o tym wiarygodne źródła historyczne”) i że rzekoma kopia tego obrazu jest faktycznie nową kompozycją „sporządzoną w Toruniu [w 1618 r.] według wskazówek Jana Brożka i pod imieniem »kopii« przewiezioną do Krakowa” (s. 213). Stało się tak dlatego, że Jan Brożek rozwijał kult Kopernika, tworząc fikcyjne, apokryficzne dane, aby dowieść religijnego zaangażowania Koperników, syna i ojca. Tworzył więc religijne alibi dla autora *De revolutionibus*, które zostało wpisane do Indeksu ksiąg zakazanych w 1616 r.

⁶⁰ F. Schwarz, op. cit., s. 112; J. Flik, J. Kruszelnicka, op. cit., s. 99–100; A. Kühne, op. cit., s. 232–233; M. Kokowski, *Co dalej z Mikołajem Kopernikiem?...*, s. 80; idem, *O wadliwości argumentacji...*, s. 177–215, 185–186; idem, *On the defectiveness...*, s. 178.

⁶¹ J. Gąssowski, B. Jurkiewicz, *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, w: *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, s. 11–19, tutaj s. 19; J. Gąssowski, *Badania nad odkryciem grobu Mikołaja Kopernika oraz identyfikacją jego szkieletu*, w: *Badania nad identyfikacją grobu...*, s. 8–39, tutaj s. 25–26.

za życia Kopernika⁶², gdyż namalowano go najwcześniej w 1580 r., jak dowodzą badania dendrologiczne i badania techniki malarskiej wizerunku⁶³.

Z dotychczasowych badań historii portretów Kopernika wiadomo też, że nie zachowała się do naszych czasów żadna podobizna uczonego stworzona za jego życia. Istnieją jednak kopie takich portretów z lat 1571–1585. Zalicza się do nich m.in. portret strasburski (1571–1574), drzeworyt Reusnerowski albo Stimmera (1587) oraz portret gimnazjalny (1580–1585)⁶⁴. **Mniema się** o tych kopiach, że **wiarygodnie** przedstawiają fizjonomię Kopernika⁶⁵.

Pierwsze portrety Kopernika z lat 1571–1587 przedstawiają jego postać z konwalią – renesansowym atrybutem lekarza – trzymaną w ręku. Pierwszy wizerunek ze sferą armilarną i cyrklem pochodzi z około 1582–1589 (Toruń, kościół Świętojański, portret epitafijny). Pierwszy portret z atrybutem twórcy/odnowiciela układu heliocentrycznego pojawił się w dziele Nicolauusa Muleriusa *Tabulae frisiae lunae-solares quadruplices* (Amsterdam 1611).

⁶² D. Zajdel, *Czy tak wyglądał Kopernik?*, „Problemy Kryminalistyki” 2006, t. 251, s. 39–44, tutaj s. 39.

⁶³ Zob. J. Flik, *Portret Mikołaja Kopernika z Muzeum Okręgowego w Toruniu: Studium warsztatu malarskiego*, Toruń 1990; A. Elzanowska, J. Olszewska-Świetlik, T. Ważny, *The dating of the Toruń portrait of Nicolaus Copernicus determined by dendrochronological, art historical and technological studies*, „Journal of Cultural Heritage” 2023, vol. 64, s. 187–197.

⁶⁴ F. Łobeski, op. cit.; I. Polkowski, *Wizerunki Mikołaja Kopernika...*; F. Hipler, *Die Porträts...*; Z. Batowski, op. cit., s. 10–11; J. Flik, *Najnowsze badania portretu Mikołaja Kopernika...*; idem, *Portrety Mikołaja Kopernika z katedry w Strasburgu...*; idem, *Portret Mikołaja Kopernika z Muzeum Okręgowego w Toruniu...*; idem, *Szesnastowieczne wizerunki...*; idem, *The 16th century portraits...*; M. Flik-Flizek, *Najstarsze wizerunki Mikołaja Kopernika w malarstwie i grafice z XVI i XVII wieku*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” 1992, t. 9, s. 153–181; J. Flik, J. Kruszelnicka, op. cit.; G. Metze, *Die Entwicklung der Copernicus-Porträts vom 16. Jahrhundert bis zum 18. Jahrhundert. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität*, München 2004; idem, *Katalog der frühen Copernicus-porträts*, w: Nicolaus Copernicus, *Gasamtausgabe*, Bd. 9: *Biographia Copernicana. Die Copernicus-Biographien des 16. bis 18. Jahrhunderts. Texte und Übersetzungen*, Berlin 2004, s. 329–416; M. Kokowski, *O wadliwości argumentacji...*; idem, *On the defectiveness...*

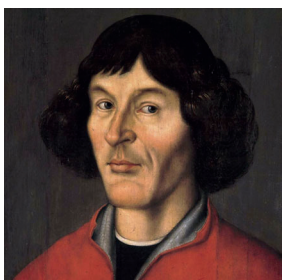
⁶⁵ Zakłada się jednocześnie, że malarze wiernie oddali wygląd fizjonomii Kopernika. Trzeba jednak pamiętać o tym, że obraz malarski nie jest fotografią, faktycznie nie musi więc wiernie oddawać rozmiarów przedstawianej postaci.

Strasbourg, 1571–1574: obraz olejny Tobiasza Stimmera z katedry Notre Dame w Strasburgu, przemalowany w XIX w.; kopia Józefa Flika z 1989 r. (Muzeum Okręgowe w Toruniu, nr inw. MT/MK/877)

Strasbourg, 1587: drzeworyt Tobiasza Stimmera z dzieła Mikołaja Reusnera *Icones sive imagines virorum literis illustrium* (Argentorati)

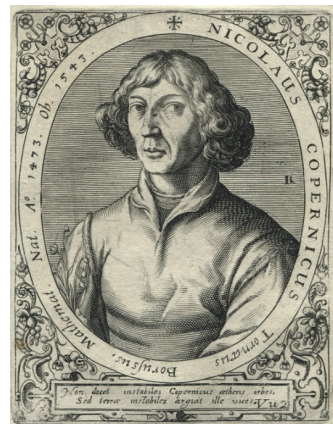

Toruń, około 1580–1585: obraz olejny z toruńskiego Gimnazjum Akademickiego (Muzeum Okręgowe w Toruniu, nr inw. MT/Ad/217/M/N)

Toruń, około 1582–1589, odnowione w 1733:
 obraz olejny, kościół Świętojański, kaplica Aniołów
 Stróżów: epitafium Kopernika, około 1582–1589
 autorstwa Melchiora Pirnesiusa, odnowione w 1733 r.
 staraniem Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego,
 radcy i nadpocztmistrza toruńskiego; kopia Karla
 Hemmerleina z 1943 r. (Muzeum Okręgowe
 w Toruniu, nr inw. MT/MK/183)

Frankfurt nad Menem, 1597: miedzioryt Johanna
 Theodora de Bry z dzieła Jeana-Jacques'a Boissarda
*Icones virorum illustrium doctrina et eruditione
 praestantium...*, cz. 3, Francfordii a. M. 1597,
 s. 314, tabl. 48

Nicolaus Mulerius, *Tabulae
 frisiae lunae-solares quadruplices*
 (Amsterdam 1611). Rycina Gilliamma
 van der Gouwena, wg Gerarda
 Hoeta; [https://books.google.pl/
 books?id=Tj5kAAAAcAAJ&
 printsec=frontcover](https://books.google.pl/books?id=Tj5kAAAAcAAJ&printsec=frontcover)

Zadanie wspólne dla antropologów, informatyków badających rozpoznawanie twarzy oraz historyków podobizn Kopernika: pomiary antropologiczne wiarygodnych portretów Kopernika, empiryczno-matematyczne sprawdzenie, czy można wskazać rodzinę obrazów ukazujących tę samą osobę.

6.2.3.2. Mity polityczne

Mitem politycznym jest stwierdzenie nadal często głoszone w Niemczech, że „Kopernik był Niemcem”⁶⁶, podobnie jak czasami rozpowszechniane w Polsce, że „Kopernik był Polakiem w sensie etnicznym”⁶⁷. Nie jest jednak już mitem uznawać współcześnie, że „Kopernik był Polakiem w sensie politycznym”⁶⁸. Z badań wiadomo też, że Kopernik obok języka niemieckiego, łaciny i greki znał również język polski i prawdopodobnie język włoski⁶⁹.

⁶⁶ Mit ten zrodził się w korespondencji między Wolterem a Fryderykiem II w kwietniu 1738 r., 1773 r. oraz 25 stycznia 1778 r. – zob. M. Kokowski, *Dlaczego nadal interesuje nas Mikołaj Kopernik (1473–1543)?...*, s. 71–147, s. 112–114.

⁶⁷ Sugerował to znany dwuwiersz Jana Nepomucena Kamińskiego: „Polskie wydało go plemię / Wstrzymał słońce, ruszył ziemię”, opublikowany we Lwowie w 1828 r. – zob. E. Sternik, *Popularny dwuwiersz o Koperniku i jego zapomniany autor. Notatki płoćkie*, „Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 1973, t. 18, nr 2 (71), s. 34–35; M. Wilamowski, K. Wnęk, L. A. Zyblikiewicz, *Czy Mikołaj Kopernik był Polakiem?*, w: *eidem*, *Leksykon polskich powiedzeń historycznych*, Kraków 1998.

⁶⁸ M. Kokowski, *Różne oblicza...*, s. 115–136, s. 402–431, 458–569; *idem*, *Dlaczego nadal interesuje nas Mikołaj Kopernik (1473–1543)?...*; K. Mikulski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne, pochodzenie i młodość*, Toruń 2022; *idem*, *Polak czy Niemiec. Spór o narodowość Mikołaja Kopernika*, „Polityka” 2023, z 16 maja; R. Skowrońska, *Czy Kopernik był Polakiem czy Niemcem? Temat „narodowości” Kopernika we współczesnych mediach niemieckich. Referat*, Światowy Kongres Kopernikański. Sekcja kulturoznawcza „Mikołaj Kopernik w kulturze pamięci”, Toruń, 13 września 2023.

⁶⁹ Co do języka polskiego – zob. M. Biskup, *Kopernik – jakiego nie znamy. Fragment wstępu do „Lokacji łanów opuszczonych”*, „Kultura” 1969, t. 7 (33) z 17 sierpnia, s. 1, 9; *idem*, *Wstęp*, w: *Nicolai Copernici locationes mensorum desertorum. Mikołaja Kopernika lokacje łanów opuszczonych*, Olsztyn 1970 (wyd. 2 popr. – 1983); *idem*, *Działalność publiczna Mikołaja Kopernika*, Toruń–Poznań 1971; *idem*, *Nowe materiały do działalności publicznej Mikołaja Kopernika z lat 1522–1537*, Warszawa 1971; S. Rospond, *Mikołaj Kopernik. Studium językowe o rodowodzie i narodowości*, Opole 1973; J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik w Olsztynie*, w: *Kopernik na Warmii. Życie i działalność publiczna. Działalność*

6.2.3.3. Mit Brożkowy: Kopernik jako drugi Eskulap

Nie podając żadnych źródeł, Jan Brożek przypisał Kopernikowi jakieś bliżej nieokreślone przełomowe dokonanie w medycynie:

Copernicus sui temporis Aesculapius totam medicinam ad Archimeda-
eum problema revocaverit [Kopernik swoich czasów, Eskulap, odniósł
całą medycynę do problemu Archimedes] ⁷⁰.

Porównanie Kopernika „do drugiego Eskulapa” podał też Szymon Starowolski⁷¹, opierając się na informacjach otrzymanych od Jana Brożka.

Kontynuatorami tego mitu byli też Ludwik Antoni Birkenmajer, Henryk Barycz, Józef Niweliński, Stanisław Grzybowski oraz Stanisław Szpilczyński⁷², który obszernie analizował i rozwijał tezy Brożka, Birkenmajera i Barycza:

naukowa. Środowisko. Kalendarium, red. J. Jasiński, B. Koziółko-Poklewski, J. Sikorski, Olsztyn 1973, s. 109–160; J. Mańtek, *Czy uczony przemawiał po polsku*, „Gazeta Olsztyńska” 1973, nr 41; *Hat Nicolaus Copernicus Polnisch Gesprochen?*, w: *Das 500 jährige Jubiläum der Krakauer Studienzeit von Nicolaus Copernicus*, Hrsg. J. Wyrozumski, „Internationales Kulturzentrum Krakau. Die Reiche: Wissenschaft”, Bd. 3, Forschungszentrum für Europäische Kulturen, Kraków 1993, s. 153–162; idem, *W kwestii posługiwania się językiem polskim przez Mikołaja Kopernika*, w: idem, *Mikołaj Kopernik. Szkice do portretu*, Toruń 2015, s. 133–150; M. Kokowski, *Różne oblicza...*, s. 125.

⁷⁰ J. Brożek, *Arithmetica integrorum*, Cracow 1620, s. 250; cyt. za: L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 580. Brożek równie bezzasadnie twierdził też, że Kopernik była autorem poematu *Septem sidera*, które to dzieło wydał w 1629 r. i dedykował papieżowi Urbanowi VIII – zob. J. Krókowski, *De „Septem Sideribus”, que Copernico vulgi tribuuntur*, Cracovie 1926; *Septem sidera. Poemat religijny Mikołajowi Kopernikowi przypisywany*, red. I. Mikołajczyk, M. Mróz, Toruń 2010.

⁷¹ S. Starowolski, *Nicolaus Copernicus*, w: *Scriptorum Polonicorum Hekatonas seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogium et vitae*, Venetiis 1627, s. 158–161; pol. tłum.: *Mikołaj Kopernik*, w: J. Brożek, *Wybór pism*, t. 1, oprac. H. Barycz, Warszawa 1956, s. 538–541.

⁷² L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 580–581; H. Barycz, *Mikołaj Kopernik, wielki uczony doby odrodzenia*, Warszawa 1953; J. Niweliński, *Mikołaj Kopernik jako lekarz*, „Wszechświat” 1953, z. 8, s. 190–192; S. Grzybowski, *Mikołaj Kopernik*, Warszawa 1972; S. Szpilczyński, *Kopernikowska wizja postępu w medycynie*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1973, t. 13 (3), s. 577–593.

Na podstawie tych zdań Brożka L. A. Birkenmajer wysnuł wniosek, że nazwy „Eskulap” użyto „w związku z jakimiś oryginalnymi pomysłami Kopernika w dziedzinie medycyny” oraz „iz należy tu myśleć raczej o nowych jakichś medycyny podstawach, i to fizycznych, lub, kto woli, mechanicznych”⁷³.

Najstarsza polska tradycja kopernikańska, zdumiewająco wiarygodna, wskazuje na formowanie przez Kopernika nowej samodzielnej teorii opartej na założeniach fizyki i mechaniki archimedejskiej, wedle której wszystkie zjawiska życia sprowadzałyby się do ruchów fizycznych. W ten sposób Kopernik urosłby na protoplastę wielkiej fizjologicznej szkoły jatromechanicznej, której rozkwit wiąże się z nazwiskiem Borellego i profesora Sapienzy rzymskiej Bagliviego z końca w. XVII, stając się i w tej dziedzinie prekursorem koncepcji naukowych⁷⁴.

Kopernikowska idea o podstawowej roli nauk matematycznych w nauce lekarskiej sprawdza się dzisiaj, kiedy współczynniki liczbowe – stosowane praktycznie w odniesieniu do olbrzymiej części ludności świata – określają optymalne warunki bytowania człowieka nie tylko na Ziemi, lecz również w kosmicznej przestrzeni obrotów sfer niebieskich. Toteż ocaloną od zapomnienia i przekazaną przez Brożka ideę Wielkiego Toruńczyka śmiało nazwać można Kopernikowską wizją postępu w medycynie⁷⁵.

W swej pracy lekarza Kopernik wysunął „oryginalną koncepcję, iż ilość dozowanych leków powinna być oparta na obliczeniach matematycznych i proporcjonalna do ciała pacjenta”⁷⁶.

Istnieje jednak duża grupa poważnych badaczy, która bacząc na zachowane źródła historyczne, neguje twórcze, nowatorskie dokonania Kopernika na gruncie medycyny⁷⁷.

⁷³ L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 581; cyt. za: S. Szpilczyński, op. cit., s. 587.

⁷⁴ H. Barycz, *Mikołaj Kopernik...*, s. 52.

⁷⁵ S. Szpilczyński, op. cit., s. 592.

⁷⁶ S. Grzybowski, op. cit.; cyt. za: B. Papierska, *Medycyna w życiu M. Kopernika*, „Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 1973, t. 18, nr 2 (71), s. 33.

⁷⁷ Cyt. za: S. Szpilczyński, op. cit., s. 578, przyp. 6–8: „Ściśle na polu medycyny Kopernik nie występował twórczo”; W. Szumowski, *Historia medycyny*, Warszawa 1961,

6.2.3.4. *Mit dyplomu licencjata medycyny?*

Z dotychczasowych badań źródłowych wiadomo jedynie, że Kopernik w 1503 r. zdobył dyplom doktora prawa kanonicznego.

Wiadomo też, że po powrocie ze studiów, będąc kanonikiem warmińskim, obok wielu funkcji administracyjno-ekonomicznych przez 40 lat pełnił także funkcję lekarza czterech kolejnych biskupów (Watzenrodego, Łuzjańskiego, Ferbera oraz Dantyszka) i wielu kanoników warmińskich. Był to jedyny lekarz na Warmii. Odbyszał konsylia z innymi lekarzami (*medicus*): Janem Treslerem z Wrocławia, Hieronimem z Torunia, Wawrzyńcem Willem (Wilde) z Królewca oraz Ambrożym z Gdańska, a także doktorem królewskim Janem Benedyktem Solfą z Krakowa. Za życia i jeszcze kilkadziesiąt lat po śmierci Kopernik był głównie znany i ceniony jako lekarz i astronom. Dowodzą tego m.in. pierwsze jego portrety z lat 1571–1587, na których w ręku trzyma konwalię – renesansowy atrybut lekarza, i epitafium Kopernika ufundowane przez biskupa Marcina Kromera (1581), gdzie jest nazwany doktorem medycyny.

Ze względu na fakt, że Kopernik czynnie zajmował się medycyną na Warmii, przed badaczami jego biografii wyłonił się problem, czy miał on jakiś dyplom z medycyny, który uprawniał go do tego typu działalności. Ponieważ dotąd nie odnaleziono takiego dokumentu, historycy – biografowie Kopernika – uważają, że nie zdobył on żadnego stopnia medycznego. Mimo to niektórzy historycy medycyny są zdania, że musiał on mieć dyplom licencjata.

Studia medyczne wkrótce ukończył, zyskując prawo do czynnego wykonywania zawodu. Nic nie wiadomo jednak o jego dyplomie lekarskim, gdyż zaginęły akta medyczne uniwersytetu padawskiego z przełomu lat

s. 238, przyp. 1. „Nic nowego nie wniósł do medycyny, o ile dziś na podstawie znanych nam źródeł osądzić możemy. Mikołaj krzywdę tę jednak spłacił swą praktyką i swym wielkim odkryciem [...]”; J. Fritz, *Kopernik lekarzem*, „Polska Gazeta Lekarska” 1923, nr 50–51, s. 837. „[...] reformator astronomii nie odegrał wybitniejszej roli w dziejach medycyny”; R. Gansiniec, *Mikołaj Kopernik jako lekarz*, w: *Mikołaj Kopernik. Księga zbiorowa*, Lwów 1924, s. 36–70, tutaj s. 36.

1503–1507. Raczej jest pewne, że studiów nie zwieńczył dyplomem doktorskim, gdyż w Ferrarze, 31 maja 1503 roku, odebrał dyplom doktora prawa kanonicznego⁷⁸.

Kopernik odbył trzyletnie studia uzupełnione praktyką, co umożliwiło mu otrzymanie stopnia licencjata i upoważniało do wykonywania praktyki lekarskiej⁷⁹.

[Z]godnie z dokumentami Mikołaj student ukończył edukację medyczną, uzyskując *veniam practicandi* [= stopień licencjata]. Nic nie wiadomo z kolei, aby uzyskał stopień doktora medycyny (choć zdobył stopień doktora prawa kanonicznego). Niemniej, uzyskując stopień licencjata, mógł w pełni zajmować się praktyką lekarską, którą podjął tuż po powrocie do kraju w 1504 roku⁸⁰.

Aby otrzymać stopień licencjata, Kopernik musiał studiować medycynę przez trzy lata. Z badań biograficznych nie jest jednak wcale przesądzone, że pobierał nauki tak długo. Ponadto podstawowym argumentem, skierowanym przeciwko zwolennikom posiadania przez Kopernika licencjatu z medycyny, jest fakt, że nie ma takiej informacji **w zachowanych do dziś** i wydanych drukiem padewskich aktach promocji⁸¹.

Niemniej jednak ze względu na fakt, że w padewskich aktach promocji w ogóle nie ma informacji na temat nadawania w latach 1501–1503 baka-laureatów i licencjatów z medycyny (czyżby żaden ze studentów nie otrzymał takich stopni w tych latach?), powstaje wątpliwość, czy milczenie tego

⁷⁸ A. Banaś, *W 550. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika – rozmodlonego kanonika, zakochanego w sferze niebieskiej astronoma i budzącego zaufanie warmińskiego lekarza*, Pharmacopola, 12 sierpnia 2023; <https://pharmacopola.pl/rok-kopernika-biogram/> (dostęp: 27.09.2022).

⁷⁹ M. Klimowska, *Mikołaj Kopernik jako lekarz*, Muzeum Historii Medycyny Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego 2023; <http://muzeum.wum.edu.pl/mikolaj-kopernik-1473-1543/> (dostęp: 27.09.2022).

⁸⁰ M. Jurgowiak, *Lekarz Mikołaj Kopernik*, „Głos Uczelni. Czasopismo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu” 2023, z 10 lutego; <https://glos.umk.pl/wiadomosci/?id=28828> (dostęp: 27.09.2022).

⁸¹ M. Chachaj, *Mikołaj Kopernik. Czasy studenckie. Kraków, Bolonia, Rzym, Padwa i Ferrara (1491–1503). Miejsca – ludzie – książki*, Toruń 2023, s. 195, przyp. 714.

źródła historycznego możemy traktować jako ostateczny dowód nieposiadania przez Kopernika licencjatu. Trudno też uwierzyć w to, że warmińscy biskupi polegali na wiedzy medycznej osoby niemającej odpowiedniego dokumentu potwierdzającego uprawnienia do wykonywania zawodu. Uważam więc, że sprawa posiadania przez Kopernika licencjatu z medycyny jest nadal otwarta i może nie być mitem.

6.2.3.5. Mit Kopernika epidemiologa – budowniczego wodociągów

W XIX w. Kopernik uchodził za budowniczego wodociągów na Pomorzu, w tym we Fromborku. Informacje o takiej tradycji podali np. Tadeusz Czacki i Marcin Molski w liście do Jana Śniadeckiego z 1802 r.⁸² Były one powtarzane przez wielu innych autorów⁸³.

Wśród części historyków medycyny Kopernik (1473–1543) nadal uchodził za budowniczego tych wodociągów, tworzonych, aby przeciwdziałać zarazom⁸⁴.

⁸² T. Czacki, M. Molski, *List do J. F. Śniadeckiego o Koperniku dnia 12 Sierpnia 1802 z Królewca*, „Nowy Pamiętnik Warszawski: [dziennik historyczny, polityczny, tudzież nauk i umiejętności]” 1802, t. 7, s. 222–226; <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/35377/edition/32617/content> (dostęp: 27.09.2022), tutaj s. 224.

⁸³ Na przykład F. Łobeski, op. cit., s. 299; I. Polkowski, *Żywoć Mikołaja Kopernika*, Gniezno 1873, s. 202–204.

⁸⁴ J. Niweliński, op. cit., s. 190–192, tutaj s. 192: „Traktując choroby jako zjawiska wywołane określonymi, choć nie zawsze znanymi przyczynami, Kopernik starał się obmyślić sposoby zwalczania tych przyczyn dla zapobieżenia występowaniu chorób. Wyrazem czynnej postawy Kopernika w stosunku do tej idei było własnoręczne zaplanowanie i wykonanie w mieście Fromborku, miejscu stałego pobytu Kopernika, a także, jak twierdzą niektórzy, w Kwidzynie – wodociągów obfitujących w czystą i zdrową wodę [...] (Wiadomość o tym podaje J. Tulawski w swej *Gnomonice* z 1751 r.)”. A. Banaś, op. cit.: „Warto więc wspomnieć o zachowanych informacjach dotyczących jego osiągnięć w zakresie higieny i medycyny prewencyjnej. Między innymi podczas epidemii choroby zakaźnej na Wybrzeżu w 1519 r. zgodnie z zaleceniami Kopernika zbudowano innowacyjny wodociąg, dzięki któremu ludność wiosek Warmii i Pomorza została zaopatrzona w zdrową wodę. Na wodociągu we Fromborku można znaleźć wiersz łaciński, sławiący Kopernika: *Jego mądrość dała ludziom to, czego poskąpiła im natura*”. M. Jurgowiak, op. cit.: „Miał Kopernik także osiągnięcia w zakresie epidemiologii i profilaktyki zdrowia. Na przykład w roku 1519 podczas epidemii choroby zakaźnej na Wybrzeżu polecił zbudować innowacyjny wodociąg zaopatrujący ludność wiejską w zdrową wodę”.

Ale to tylko mit: jak dowodzą historycy co najmniej od 1848 r., w rzeczywistości wodociąg fromborski powstał dopiero w 1571 r.⁸⁵

6.2.3.6. *Mit Kopernika epidemiologa i dietetyka*

W 1519 albo 1520, albo 1521 r., podczas rzekomego długotrwałego obłączenia Olsztyna przez Krzyżaków, na zamku olsztyńskim miała szerzyć się jakaś nieokreślona zaraza/epidemia. Kopernik w celu jej zapobiegania wprowadził nakaz smarowania chleba masłem, w ten sposób stał się prekursorem epidemiologii i dietetyki⁸⁶.

⁸⁵ A. Humboldt, *Kosmos: Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*, Bd. 2, Stuttgart und Tübingen 1847, s. 498, przyp. 22 (z powołaniem na kluczowe odkrycie Johannesa Voigta, dyrektora Archiwum w Królewcu, dokumentów budowy wodociągu fromborskiego z 1571 r.); R. Philippi, *Über einige Hydrotechniker in Preussen während des 16. Jahrhunderts*, „Neue Preußische Provinzial-Blätter” 1860, Bd. 6, s. 312–317; L. Prowe, *Hat Copernicus Wasserleitungen angelegt?*, „Neue Preußische Provinzial-Blätter” 1865, Bd. 10, s. 320–341; B. Orłowski, *Kopernik nie budował wodociągu we Fromborku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1959, t. 2, s. 121–149.

⁸⁶ S. B. Hand, A. S. Kunin, *Nicholas Copernicus and the inception of bread-buttering*, „The Journal of the American Medical Association” 1970, vol. 214 (13), s. 2312–2315; R. F. Mould, *Nicholas Copernicus and the inception of bread-buttering*, ibidem; idem, *More of Mould’s medical anecdotes ... suitable for after dinner, recommended as a tonic for the general public, can be taken with alcohol, cures boredom...*, Bristol–New York 1989, s. 102–105; idem, *Mikołaj Kopernik i zapobieganie zarazie*, „Nowotwory. Journal of Oncology” 2009, vol. 59 (5), s. 385–388; idem, *Wybrane wydarzenia w historii medycyny, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień związanych z rakiem, cz. 2: Od Wesałiusza (1514–1564) do Johna Huntera (1728–1793)*, „Nowotwory. Journal of Oncology” 2013, vol. 63 (4), s. 332–337; J. Pearn, *A loaf of bread: Price and value*, „Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition” 1998, vol. 7 (1), s. 8–14, tutaj s. 9; K. Bonowicz, *Lekarz Kopernik przenikliwy jak dr House*, „Gazeta Wyborcza” 2016, z 23 września; idem, *L jak LEKARZ, czyli o tym, jak Kopernik za pomocą chleba z masłem w doktora House’a się zamienił i położył kres epidemii*, w: idem, *Co ma piernik do Torunia... czyli subiektywny przewodnik po mieście (nie tylko) Kopernika dla (nie tylko) nowojorczyka*, Toruń 2017, s. 87–93 (cytat fragmentu w: *Patron uniwersytetu*, Toruń 2021, s. 13–14). Akceptował interpretację S. B. Hunda i A. S. Kunina także Olivier Thill, w: P. Gassendi, O. Thill [autor komentarza], *The life of Copernicus (1473–1543): The man who did not change the world*, Fairfax 2002, s. 63; <https://books.google.pl/books?id=9r0RfQtU6AC&pg=PA63> (dostęp: 9.07.2024).

Te rewelacje zanegowali specjaliści na gruncie badań kopernikańskich: Jerzy Dobrzycki (to żart/*hoax*) i Edward Rosen (to oszustwo, fabrykacja danych/*fraud*)⁸⁷, co opisał Owen Gingerich⁸⁸. Jednak nie wyjaśnili bliżej, dlaczego tak uważali. Zrobił to częściowo Jarosław Włodarczyk (to żart/*hoax*)⁸⁹.

Kontynuując ten wątek, uważam, że Samuel B. Hand i Arthur S. Kunin dopuścili się fabrykacji danych (*fraud*); wymyślili fikcyjne postacie (Gerhard Glickselig, mieszczanin olsztyński, i Adolph Buttenadt, lekarz z Lipska) i fakty empiryczne (długotrwałe oblężenie i zaraza na zamku olsztyńskim). W 1519, 1520 i 1521 r. nie było ani długotrwałego oblężenia zamku olsztyńskiego, ani zarazy. Kopernik nie wprowadził też żadnego podziału mieszkańców zamku w Olsztynie na grupy o różnych dietach. Nazwisko Adolph Buttenadt jest uderzająco podobne do nazwiska Adolfa Butenandta, biochemika i laureata Nagrody Nobla z chemii w 1939 r. za prace nad hormonami płciowymi⁹⁰. Rzekomy Glickselig i Kopernik nie sformułowali pomysłu smarowania chleba masłem; pomysł ten pojawił się już w 1339 r. w Niemczech w Bremie: *Butterbrod* = *Butter* + *Brod*, czyli 'kanapka z masłem'⁹¹.

Zadanie dla medyków: ocena wartości i skuteczności (?) 13 leków opisanych w receptach medycznych, zapisanych – według ustaleń Małgorzaty

⁸⁷ Zob. M. Kopernik, *Complete works*, vol. 3: *Minor works*, ed. P. Czartoryski, transl. and commentary by E. Rosen with the assistance of E. Hilfstein, Warsaw–Cra-cow 1985, s. 302.

⁸⁸ O. Gingerich, *The book nobody read. Chasing the revolutions of Nicolaus Copernicus*, New York 2004, s. 78; pol. tłum. *Książka, której nikt nie przeczytał*, tłum. J. Włodarczyk, Warszawa 2004, s. 77–78.

⁸⁹ J. Włodarczyk, *Kopernik – słynny polski gastronom*, „Gazeta Wyborcza. Nauka” 2011, z 13 lipca; <https://wyborcza.pl/7,75400,9940315,kopernik-slynnny-polski-gastro-nom.html> (dostęp: 7.12.2023).

⁹⁰ Na fakt podobieństwa tych nazwisk zwraca uwagę Faktoider, *Copernicus brer smör på brödet*, 26 grudnia 2014; <http://faktoider.blogspot.com/2014/12/copernicus-brer-smor-pa-brodet.html> (dostęp: 27.09.2022).

⁹¹ Fakt, kiedy wymyślono kanapkę z masłem, wskazała A. E. Stawska-Ostaszewska, *Czy Kopernik wynalazł kanapkę? Rachunek z karczmy dowodzi, że nie*, SuperBiznes, 18 lutego 2023; <https://superbiz.se.pl/wiadomosci/czy-kopernik-wynalazl-kanapke-rachunek-z-karczmy-dowodzi-ze-nie-aa-VdVS-RNeZ-Ctkc.html> (dostęp: 27.09.2022).

Golińskiej-Giertych – ręką Kopernika, w tym 9 leków przeciw chorobom nerek i przewodu moczowego⁹².

6.2.3.7. Mit odkrycia grobu Kopernika

Wbrew rozpowszechnionym potocznym wyobrażeniom⁹³ nie przedstawiono dotąd żadnych dobrze udokumentowanych dowodów naukowych przemawiających za odkryciem grobu Mikołaja Kopernika, m.in.:

- a) mocna teza Sikorskiego o ustaleniu koniecznego związku między kanonikatem, ołtarzem a miejscem pochówku kanonika została obalona przez badania archeologiczne;
- b) nie istnieją żadne portrety Kopernika, które powstały za życia astronoma, np. tzw. portret toruński albo gimnazjalny pochodzi z około 1585 r., nie jest więc autoportretem;
- c) badacze dokonujący porównania rekonstrukcji przyżyciowej z portretami Kopernika nie mieli wystarczającej wiedzy z zakresu historii portretów astronoma; Kopernik nie malował autoportretów, bo gdyby je malował, byłby znakomitym malarzem, który wykonywałby też portrety swoich krewnych, w tym bp. Watzenrodego oraz innych biskupów i kanoników;
- d) tzw. rekonstrukcja przyżyciowa Gierasimowa nie wykorzystuje pojęcia błędów pomiarowych (to podstawowe pojęcie w badaniach empirycznych), porównanie tej rekonstrukcji z portretami Kopernika, w tym z jego mitycznym autoportretem (tzw. obraz gimnazjalny), jest ułomne, bo tylko intuicyjne (niematematyczne);
- e) wstępnie deklarowano prowadzenie niezależnych analiz DNA szczątków kostnych przez trzy zespoły, ale wymóg ten złamano i wymieniono się informacjami przed zakończeniem badań; ponadto rzekome włosy Kopernika analizował tylko jeden zespół⁹⁴;

⁹² M. Kopernik, *Pisma pomniejsze*, do druku przygotowali T. Bieńkowski, M. Biskup, J. Dobrzycki, M. Golińska-Giertych, L. Zygmier, przedmowa i red. nauk. A. Wycański, w: *Dzieła wszystkie*, t. 3, Warszawa 2007, s. 160–174.

⁹³ Zob. np. A. Goddu, op. cit.; *Odnalezienie grobu i ponowny pogrzeb*, Wikipedia, 2023; https://pl.wikipedia.org/wiki/Mikołaj_Kopernik (dostęp: 7.12.2023).

⁹⁴ J. Kostrzewa, *Kopernik mógł mieć niebieskie oczy (relacja wg informacji podanych przez dr. Wojciecha Branickiego)*, „Dziennik Polski” 2008, R. 64, nr 272 (19586), piątek, 21 listopada, s. A3; J. Sadecki, A. Głazek, W. Branicki, W. Bogdanowicz, *Kopernik po*

- f) księgozbiór Kopernika, jaki znajduje się w Szwecji jako łup wojenny z 1626 r., był używany przez wielu historyków nauki oraz osoby, które robiły mikrofilmy biblioteki Kopernika w latach 1972–1973; nie jest więc prawdą, że jedynie Mikołaj Kopernik korzystał z *Calendarium Romanum Magnum* Johanna Stöfflera (1518)⁹⁵, w których znaleziono jego rzekome włosy;
- g) ustalenia profili DNA nie zostały poparte przedstawieniem odpowiednich wykresów pomiarowych;
- h) w wyliczeniu prawdopodobieństw przypadkowej zgodności profili korzystano z niewłaściwego modelu matematycznego, używano bowiem przybliżenia rozkładu dwumianowego rozkładem normalnym, które stosuje się w przypadku zdarzeń z prawdopodobieństwem około jednej drugiej; w tym zaś przypadku prawdopodobieństwo zdarzenia było małe, należało zatem użyć przybliżenia rozkładem Poissona⁹⁶.

krakowsku, Rzeczpospolita, 20 listopada 2008; <https://www.rp.pl/nauka/art15930531-kopernik-po-krakowsku> (dostęp: 9.07.2024).

⁹⁵ Zob. ten zdigitalizowany egzemplarz: J. Stöffler, *Calendarium Romanum Magnum*, Oppenheim 1518, Biblioteka Copernicana, Uppsala; <http://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/document/alvin-record:80120/ATTACHMENT-0146.pdf> (dostęp: 9.07.2024).

⁹⁶ M. Kokowski, *Poszukiwania grobu Kopernika...; Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów... / The Nicolaus Copernicus grave mystery. A dialog of experts...*; M. Kokowski, *O wadliwości argumentacji...*, cz. 1–2; idem, *On the defectiveness...*, part 1–2; idem, *Odkrycie grobu Mikołaja Kopernika: fakt medialny czy naukowy?*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2014, nr 4 (286), s. 567–600; <https://home.cyf-kr.edu.pl/~n1kokows/Kokowski-KMW-4-2014.pdf> (dostęp: 27.09.2022); idem, *Czy odkryto grób Mikołaja Kopernika?*, „Wiadomości Matematyczne” 2020, t. 56 (2), s. 311–317; <https://wydawnictwa.ptm.org.pl/index.php/wiadomosci-matematyczne/article/view/7111/6531> (dostęp: 27.09.2022); A. Walanus, M. Kokowski, *Możliwość wykorzystania radiowęglowej metody datowania w badaniach grobu Mikołaja Kopernika*, w: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów...*, s. 157–166 / A. Walanus, M. Kokowski, *Potential usefulness of radiocarbon dating for the authentication of Nicolaus Copernicus's grave*, w: *The Nicolaus Copernicus grave mystery. A dialog of experts...*, s. 159–168; A. Sołtysiak, T. Kozłowski, *Komentarz do identyfikacji cranium 13/05 z Fromborka jako kości Mikołaja Kopernika*, „Archeologia Polski” 2009, t. 54 (2), s. 281–290; T. Kozłowski, *Refleksje antropologa nad identyfikacją szczątków kostnych znalezionych w katedrze we Fromborku jako należących do Mikołaja Kopernika. Próba krytycznej oceny*, w: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów...*, s. 53–71 / idem, *An anthropologist's reflections over the*

Zadania do wykonania dla interdyscyplinarnego zespołu historyków, archeologów, antropologów, ekspertów analiz DNA, inżynierów aparatury pomiarowej oraz metodologów: należy dokonać uważnego przeglądu zachowanych danych pomiarowych związanych z identyfikacją rzekomych szczątków Kopernika i powtórnie dokonać identyfikacji tych szczątków, mając na względzie rzetelną wiedzę historyczną i standardy badań empirycznych.

6.3. Historia pamięci/badania historii pamięci

Należy opisać różne historie pamięci o Koperniku, w tym narodowe historie pamięci – polską, niemiecką, włoską, francuską, brytyjską itd. To ciągle niewyczerpany teren badań.

Badania z tego zakresu są stosunkowo proste w realizacji ze względów metodologicznych, z uwagi bowiem na aksjomat pluralizmu historii pamięci i porzucenie idei zbliżania się do prawdy nie ma możliwości:

- a) przeprowadzenia krytyki źródeł historii pamięci;
- b) przeprowadzenia krytyki treści historii pamięci;
- c) wzbogacania interpretacji, gdyż sprzeczności różnych historii pamięci nie stanowią dla badaczy żadnego wyzwania poznawczego.

Według znanego francuskiego filozofa Paula Ricœura badania tego typu są skutkiem kryzysu współczesnej historii i prymatu standardów medialnych w debacie na temat historii:

[...] uniwersyteccy historycy uprawiający swój zawód zgodnie ze standardami metodologicznymi i z regułami akademickiego warsztatu zostali zmarginalizowani w publicznej debacie o współczesnej historii. A ci,

identification of the bone remains discovered in Frombork Cathedral and regarded as belonging to Nicolaus Copernicus. An attempt at critical evaluation, w: *The Nicolaus Copernicus grave mystery. A dialog of experts...*, s. 59–78; A. Sołtysiak, *Wskaźnik interpretacyjny w archeologii na przykładzie cranium 13/05 z Fromborka*, w: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów...*, s. 31–44 / idem, *The use of an interpretative index in archeology: A case study of the cranium 13/05 from Frombork*, w: *The Nicolaus Copernicus grave mystery. A dialog of experts...*, s. 35–49. Postuluję przedstawienie udokumentowanych dowodów naukowych przemawiających za odkryciem grobu Mikołaja Kopernika i przeprowadzenie powtórnych badań tego zagadnienia z prawidłowo obraną metodyką badawczą.

którzy chcą uniknąć marginalizacji, muszą się dostosować do standardów dyktowanych przez media⁹⁷.

Uważam, że ów filozof pomylił standardy badacza ze standardami dziennikarza i dlatego sformułował błędną ocenę omawianego problemu.

6.4. Krytyka historyczna historii pamięci/badań historii pamięci

Po tym, jak opiszemy różne historie pamięci o Koperniku, w tym narodowe historie pamięci – polską, niemiecką, włoską, francuską, brytyjską itd., **musimy je poddać uważnej krytyce**, aby wytropić mityczne wyobrażenia o Koperniku kreowane przez indywidualną czy środowiskową ignorancję albo indywidualne, środowiskowe czy państwowe interesy polityczne⁹⁸.

To ciągle niewyczerpany teren badań, godny polecenia zwolennikom różnych nurtów historii pamięci⁹⁹.

7. Konkluzje

W 550. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika rysują się obiecujące perspektywy badań kopernikańskich. Są one odmienne dla różnych tradycji metodologicznych omówionych w tym artykule: „historia jest dyskursem władzy”, „historia/badania historyczne”, „historia pamięci/badania historii pamięci”, „krytyka historyczna historii pamięci/badań historii pamięci”. Są też zależne od odkrycia nowych źródeł historycznych i nowych odczytań zarówno starych, jak i nowych źródeł na podstawie zastosowanej, adekwatnie rozbudowanej, hermeneutyki badawczej.

⁹⁷ P. Ricœur, *Większość była gapiami. Rozmowa z Paulem Ricœur*, w: *Rewanż pamięci*, red. J. Żakowski, wstęp L. Kieres, Warszawa 2002, s. 50; cyt. za: K. Kończal, *Co dwa stopnie, to nie jeden. Kronika (nie)obecności „miejsc pamięci” w badaniach historycznych*, „Zapiski Historyczne” 2008, t. 73 (2–3), s. 171.

⁹⁸ Zob. powyżej mity wskazane w części 5.2.3.

⁹⁹ Bardzo dobrym przykładem krytycznego podejścia do historii pamięci jest monografia: S. Roszak, A. Wiczorek, *Mikołaj Kopernik. Życie po życiu. Osiemnastowieczne kręgi pamięci*, Toruń 2023.